

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

**Veganství jako politizovaná praktika spíše než individuální
identita jedince**

Bakalářská práce

Anežka Mlíčková

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Arnošt Novák, Ph.D.

Praha 2024

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 27. 6. 2024

.....
Anežka Mlíčková

Poděkování

Ráda bych na tomto místě poděkovala Mgr. et Mgr. Arnoštu Novákovi, Ph.D. za odborné vedení této práce, vstřícný přístup, cenné rady a věnovaný čas.

Abstrakt

Předložená bakalářská práce zkoumá veganství jako politizovanou praxi spíše než individuální identitu jedince. Vycházejíc z odborné literatury hledá tato přehledová práce odpovědi na otázku, zda a jak se veganství politizuje a jakým výzvám čelí v kontextu depolitizace a komodifikace moderní individualizované společnosti. Přiblížením historického kontextu veganství je zkoumáno, jak se z veganství formovaného jako kontrahnutí stává mainstreamový trend společnosti a jaké důsledky tato transformace přináší pro politický a aktivistický potenciál veganství. V kontrastu politizované praxe veganství je popsáno veganství lifestylevé. Zařazením politizované praxe veganství do teorie nejnovějších sociálních hnutí jsou zachyceny možnosti veganství se angažovat v boji za sociální spravedlnost. Je zjišťováno, jak veganství interaguje s aktivismem a způsoby, jak jsou chápány v kontextu veganství pojmy solidarity, fluidarity či přímé akce. Zjištěno bylo, že vzhledem k historickému vývoji a situovanosti veganského hnutí, skrývá politizovaná praxe veganství potenciál pro celospolečenskou změnu, který je ohrožován depolitizací moderní společnosti.

Klíčová slova: veganství, politizace, praxe, nejnovější sociální hnutí, lifestylevé hnutí, přímá akce, aktivismus

Abstract

The presented bachelor thesis explores veganism as a politicized practice rather than an individual identity. Drawing on the literature, this review thesis seeks to answer the question of whether and how veganism is politicized and what challenges it faces in the context of the depoliticization and commodification of modern individualized society. By bringing the historical context of veganism into focus, it examines how veganism, shaped as a counter-movement, is becoming a mainstream trend in society and what implications this transformation brings for the political and activist potential of veganism. In contrast to politicized practice of veganism, lifestyle veganism is described. By situating the politicized practice of veganism within the theory of newest social movements, the potential for veganism to engage in the struggle for social justice is captured. The ways in which veganism interacts with activism and the ways in which notions of solidarity, fluidity or direct action are understood in the context of veganism are explored. It is found that given the historical development and situatedness of the vegan movement, the politicized practice of veganism holds the potential for society-wide change that is threatened by the depoliticization of modern society.

Key Words: veganism, politicization, practice, newest social movement, lifestyle movement, direct action, activism

Úvod.....	1
1. Východiska práce.....	3
1.1. Definice veganství	4
1.2. Situovanost veganství	6
1.3 Popularizace veganství	9
2. Veganství jako politizovaná praktika	11
2.1 Politický charakter veganské praxe	12
2.2 Problém depolitizace a komodifikace veganství	15
2.3 Komplikovaná intersekcionalní pozice politizovaného veganství.....	17
2.4 Politická solidarita	19
3. Veganství jako sociální hnutí	21
3.1 Teorie sociálních hnutí	22
3.2 Nejnovější sociální hnutí	24
3.3 Lifestylové hnutí	27
3.4 Problematizace kolektivní identity pohledem tekuté solidarity.....	28
4. Aktivismus v rámci veganství.....	30
4.1. Současný stav veganského aktivismu v Česku	32
4.2 Food not Bombs.....	35
4.3 Punk subkultura a veganství	37
Závěr	38
Seznam použitých zdrojů.....	41

Úvod

„Tito lidé,“ říká Bourdain, „jsou nejhorším druhem teroristů. A je třeba je zastavit.“ (Red Sails, 2023). Takto se o veganech a vegetariánech vyjádřil světově známý šéfkuchař a internetová celebrita Anthony Bourdain. O necelých dvacet let později se rétorika týkající se veganství mění a Zoe Kavanagh, generální ředitelka irské Národní rady pro mléko a mléčné výrobky, v roce 2018 předpovídá, že veganství je trend, který se ale během tří let vytratí (Independent.ie, 2019). Jak moc je relevantní komentář Bourdaina o veganství a jak si vysvětlit takový posun v této debatě? Ztratilo veganství opoziční antisystémový charakter docela a stalo se jen módním trendem, který již nenese žádný aktivistický potenciál?

Primárním cílem a motivací, které mě vedly k napsání této přehledové práce, je snaha představit málo prozkoumanou stránku veganské praxe, kterou je její politizovaná část. Fakt, že jsem veganka v této práci reflektuji, i přesto pro ni není určující, protože se zde nesnažím veganskou praxi jakýmkoliv způsobem obhajovat. Pracuji s již existujícím diskurzem obklopujícím veganství, který je v globalizované společnosti rozšířen a blíže zkoumám politizovanou část této kultury. Moje veganská identita mě inspirovala k tomu, jak toto konkrétní téma veganství uchopit. Považuji to za jeden ze způsobů, jak reagovat na tíživou společensko-politickou situaci modernity, tak jak o ni mluví např. Beck (2004) nebo Bauman (2002). Práce se tak přes diskurz veganství dotýká konceptů, které doprovázejí rétoriku moderní společnosti, ať už se jedná o kontra-hnutí, individualizaci, depolitizaci či koncept komodifikace.

Tato práce nemá ambice podat deskriptivní popis veškerých existujících praktik veganství. Záměrně používám pojem „politizovaná praxe“, vzhledem ke komplexní povaze veganství zde do detailu popisují jen tuto konkrétní praxi a tím ji vymezují ku ostatním praktikám veganství. Reaguji na nedostatek výzkumů a studií, které by reflektovaly koncept politizovaného veganství, a tak konceptualizují procesy depolitizace a popularizace, ke kterým ve veganském hnutí dochází. Depolitizace, tak jak je užíváno v této práci, značí posun paradigmatu, při kterém původně aktivistická praxe ztrácí svůj politický potenciál a stává se konformní širší veřejnosti. Tím část veganství ztrácí aspirace na systémovou změnu a stává se módním lifestylem jedince, primárně se soustředící na stravu. Proces popularizace je chápán jako posun této depolitizované praxe veganství do mainstreamu. Cílem není ani rozsouzení morálních a etických debat, které se ohledně veganství vedou napříč rozličnými akademickými kruhy. Mojí snahou je podat syntézu

prací, která má za cíl představit základy na kterých se politický rozměr veganství formuje. Zároveň zdůvodňuji, proč je relevantní přijmout tento rozměr veganství, a definovat jeho¹ pozici na poli sociálních hnutí. Ukotvení jako sociálního hnutí pak usnadňuje zkoumání prostoru aktivismu, ve kterém se veganství pohybuje.

Podstatné je, že se tato práce nevěnuje otázkám etickým ani morálním, nicméně pracuje se skutečností, kde je jistý morální status zvířat široce akceptován, a to i ve společnosti, kde dochází k systematickému vykořisťování zvířat.

Bakalářská práce je členěna do čtyř hlavních kapitol. Nejprve je shrnut dosavadní stav poznání v oblasti veganství, přičemž je pozornost věnována výzkumům sociologickým a představení zásadních studií pro tuto bakalářskou práci. Dále jsou přiblíženy aktuální debaty, které jsou v oblasti veganství akademiky vedeny. Definice toho, co veganství je, mi poskytuje jistý konceptuální rámec, umožňující lepší zacházení s tímto tématem. Přiblížením dějinného vzniku tohoto hnutí pro tuto studii představuje jistotu, ze které můžu ve studii politizovaného veganství čerpat a tvoří rámec vysvětlení trvající interakci veganství a ostatních hnutí za sociální spravedlnost, na které staví kapitola následující. Dílčí část první kapitoly je zasvěcena nedávné změně v chápání a nahlížení na veganskou kulturu, kterou lze odůvodnit popularizací této praxe. Kapitola druhá je stěžejní kapitolou, protože do detailu představuje koncept politizované veganské praxe. Užití pojmu praktika je záměrné, vzhledem k faktu, že nezkoumám veganství jako ideologii, ale jako konkrétní praktikování tohoto přesvědčení. Zájmem této práce je jen praktika politizovaná. Překážkou praktikování politizovaného veganství je již zmíněná depolitizace, jejímž cílem je zamaskování antisystémového potenciálu, který tato praktika má. Dílčí část druhé kapitoly věnuji debatě o intersekcionalní pozici veganství, která reflektuje existenci systematických útlaků a snaží se reagovat adekvátně na různé druhy nepráv a vykořisťování. V závěru této kapitoly je představen dílčí koncept, který vzniká v rámci politizovaného veganství, a tím je politická solidarita. Následující kapitola přibližuje teorii sociálních hnutí a vysvětluje, proč považuji za adekvátnější charakterizovat veganství jako nejnovější sociální hnutí než jako hnutí lifestylové. Závěrečná kapitola přináší popis konkrétních hnutí a skupin, ve kterých se politizovaná praktika veganství vyskytuje. Celá práce by měla odpovídat na otázku, jak se politizovaná praktika veganství projevuje v současné době a jakým překážkám musí čelit v kontextu proměn moderní společnosti. Dále vyjasním problematiku zařazení veganského hnutí v diskurzu sociálních hnutí a jakou mírou se veganská praktika angažuje na poli aktivismu.

1. Východiska práce

Základní premisou veganství je, že živočišná výroba přispívá k utrpení zvířat, ztrátě biologické rozmanitosti, změně klimatu a znečištění vod. Aby negativ nebylo málo, ničící dopad má i na všeobecné veřejné zdraví jedince. Klimatická krize je jedním ze zásadních důvodů, proč se zájem o veganství za posledních 20 let tak zvýšil, jak v oblasti akademických studií, tak v oblasti laického zájmu. Příslib etického, udržitelného a zdravého životního stylu je sám o sobě lákavý. Výzkumy předpokládají, že se od roku 2009 do roku 2016 počet veganů a vegetariánů zdvojnásobil (Apostolidis et al, 2019) a rok 2019 byl časopisem the Economist označen „rokem veganů“ (Arenas-Gaitan et al, 2020).

Všeobecně zvýšená pozornost v důsledku pozitivních dopadů veganství ale znamená i více práce pro vědce a akademiky, kteří se s touto rostoucí kulturou musí adekvátně vypořádat. Vyjma nárůstu kvantitativního, tj. počtů studií se rozšiřuje i pole kvalitativní. Referuji tím na stále rostoucí pole oborů, jenž veganství diskutují a zkoumají. Z problematiky, která byla dlouho považována za náležití oblasti filosofie, ideologie nebo medicíny se u ní dočkáváme studií z oblastí psychologie, sociologie či politiky.

Autoři Salehi, Díaz a Redondo v rámci studie *Forty-five years of research on vegetarianism and veganism: A systematic and comprehensive literature review of quantitative studies* podávají komplexní systematický přehled kvantitativních studií za téměř půl století, tj. od roku 1978 až do roku 2022. Tento přehled mapuje trendy, nedostatky a možné budoucí směřování veganské kultury popř., naznačuje, jak rámcově studie pojmut.

Znatelný exponenciální růst počtu výzkumů o veganství a vegetariánství se soustředil primárně do anglofonních zemí vyspělého Severu. Geografická nevyváženost je jedním z limitů, na který při studii výzkumů a analýz veganství narážíme. Může to mít za následek nedostatečnou reflexi místní kultury a sociálních specifik, která veganskou kulturu formují, a tak opomenutí globálního charakteru tohoto fenoménu (Salehi, Díaz a Redondo, 2023).

Kritickým momentem, který v práci reflektuji, je významový posun v chápání veganství. Objevuje se silná tendence rámovat veganství jako individuální stravovací praktiku. Oproti tomu ve výzkumech a studiích klesá zájem o reflektování historie veganského hnutí a širších socio-politických implikacích, které veganství drží (Salehi, Díaz a Redondo, 2023). Veganství je nyní mnohem častěji diskutováno v akademických publikacích jako je Appetite, úměrně rostoucí tomu, jak moc je veganské hnutí společensky depolitizováno a jak moc se odvrací od závažných sociálních problémů do konformního lifestyleového trendu (Bertuzzi, 2022). V reakci na tento posun diskurzu Salehi, Díaz

a Redondo (2023) volají po důslednějším rozpracování politizované praktiky veganství, která by reflektovala existenci veganství v utlačujícím systému (Salehi, Díaz a Redondo, 2023).

Jedná se o jednu z nejvíce opomíjených oblastí veganského výzkumu, ale přesto jde o základ a elementární část veganské kultury. Eva Giraud (2021) podává komplexní zhodnocení relevantních momentů, které veganství definují jako více než jen stravovací návyk. Méně podrobnou práci, která promýšlí veganství jako komplexní politickou praktiku učinila také nedávno Roeder (Roeder, 2021). Laura Wright (2015) v oblasti „vegan studies“¹ reflektuje silnou návaznost a propojenost celého hnutí na ostatní instance bojů za sociální spravedlnost a všeobecnou liberalizaci. Analýzou motivací veganů Kalte (2021) zjišťuje, že lze politizované veganství identifikovat jako prostředek politické změny. Mnoho vědců (White, 2018, Wrenn 2017, Dickstein et al., 2020, Jones, 2016) reflektuje popsany posun veganské praktiky do oblasti lifestylového hnutí a vyjadřují nespokojenost nad depolitizací, která silně souvisí s procesem popularizace hnutí. Jako lifestylové hnutí definuje veganství Haenfler, Johnson a Jones (2017), zatímco studie Dickstein et al. (2020) či Wrenn (2017) veganství explicitně politizují.

V českém akademickém prostoru chybí literatura soustředící se na politickou praktiku veganství. Převažují zde práce zkoumající etické, zdravotní a kulturní aspekty veganství. Tato skutečnost je zmírněna faktem, že existuje rozrůstající se počet bakalářských a diplomových prací zkoumající témata veganského aktivismu viz např. Malasková (2020), Hlavová (2023) či Dudková (2018).

1.1. Definice veganství

Opakovaně se ve vybraných odborných studiích (e.g. Greenebaum, 2012; Giraud 2021; Cherry 2006) objevuje definice veganství, tak jak ji v roce 1944 stanovil Donald Watson v čele britské společnosti The Vegan Society. Aktuálně tato definice zní následovně „Veganství je filozofie a způsob života, který usiluje v takové míře, která je možná a praktikovatelná, o vyloučení všech forem vykořisťování a týrání zvířat za účelem získání potravy, oděvu nebo k jakémukoliv jinému účelu a tím podporuje vznik a používání veganských alternativ ve prospěch zvířat, lidí a životního prostředí. Z hlediska stravování označuje praktiku, která opouští od jakýkoliv produktů, které byly zcela či částečně získány

¹ Pozn. autorky: pro pojem vegan studies neexistuje v době psaní práce český ekvivalent.

ze zvířat.“ (The Vegan Society, n.d.). Ačkoliv tato definice i spolu se Společností zůstává autoritou v rámci veganského hnutí, je jasné, že od doby vzniku vyvstala potřebou stanovenou definici reflektovat. I přesto si tato hojně užívaná definice udržuje v akademickém světě výsadní postavení a to proto, že mnohdy slouží jako referenční bod, na který mohou další práce reagovat a dále s ní pracovat.

V českém prostředí působí jako základní navigace veganstvím Proveg international, která se spojila s Českou veganskou společností, tj. českým ekvivalentem britské společnosti. České zdroje nabízejí definici, která čerpá, z již výše zmíněné, např. web Soucitně.cz udává definici takto „Veganství je způsob života, jehož snahou je v co největší možné a praktikovatelné míře vyloučit všechny formy využívání zvířat a krutosti páchané na zvířatech kvůli jídlu, oblečení nebo jakémukoli jinému účelu.“ (Soucitně, n.d.)

Giraud (2021) apeluje na nutnost reflexe této definice a čtení tzv. mezi řádky. Zdůrazňuje, že ačkoliv je veganská praktika primárně o jídle a krutosti páchaných na zvířatech, tak premisa veganství míří mnohem dále než jen na konzumní praktiky. První uvedená definice odkazuje právě i na ostatní zájmy veganské praktiky, kterým je „*používání veganských alternativ ve prospěch zvířat, lidí a životního prostředí*“, ale tento dovětek je mnohdy ignorován či nezmiňován, jak je vidět na příkladu definice Soucitně.cz. Jednodimenzní definice, které se zaměřují jen na stravovací aspekt veganství neumožňují diskutovat veganství v jeho plném rozsahu.

V této práci se jeví podstatné situovat veganství jako komplexní téma, které neustále vyjednává nejen s potravinovým systémem, ale i se systémem tržním, kapitalismem a společností. Je nutné vzdát se asociací, které poutají veganství pouze k potravinám a stravovacím návykům ve prospěch reflexe společensko-politických souvislostí.

Vyzdvihují užitečnost institucionalizované definice hlavně kvůli tomu, že veganství představuje v rámci širších etických a morálních souvislostí, tj. jako více než jen stravovací návyk. Je situován do koncepčního rámce, který reflektuje nevyvážený stav vztahů lidí a zvířat. Jinak řečeno tento přístup nejenže zásadně zpochybňuje kategorie ve rámci, kterých o zvířatech přemýšlíme, ale klade důraz na institucionalizované praktiky společnosti, které využívají zvířata pro užitek/ zábavu lidí – zoo, myslivectví, dostihy. Veganství se snaží vymanit z hierarchických vztahů společnosti, ve kterých člověk dominuje a vykořisťuje přírodu a okolní svět (Giraud, 2021).

Veganství si doposud historicky drželo status individuálně pojímané identity, vzhledem k tomu, že se jedná o individuální volbu životního stylu. Cherry (2006) dokumentuje, že sociologové zkoumali hlavně individuální faktory figurující ve veganství.

Wright (2015) potvrzuje, že většina veganů se neidentifikují jako členové konkrétní jednotné skupiny, která by měla stanovenou koherentní ideologii. Cherry (2006) zjistila, že přibližně polovina jejích respondentů si vytvořila vlastní definici veganství, kterou se pak v praktikování veganství řídili. Praktikování a dodržování veganské praxe závisí z velké míry na tom, ve kterých sociálních skupinách se jedinec nachází. Pokud je jedinec dobře situován ve skupině, kde je praktikování veganství obvyklé, je pravděpodobné, že in on sám přijme danou definici a praktikování veganství za své. Jedinci se ideologicky identifikují s definicí a jejich praktikování veganství tak odpovídá pomyslným nárokům, které tato definice vytyčuje. Na rozdíl od veganů nepatřící do žádné takové skupiny – ti si praktikování, tedy i definici, spíše uzpůsobí vlastnímu pohodlí (Cherry, 2006).

1.2. Situovanost veganství

Veganství legitimizuje mnoho různých praktik(ování) vedoucí k dosažení hlavního cíle tohoto hnutí, tj. vyloučení všech forem vykořisťování zvířat. Základní definice veganství nezmiňuje lidské utrpení, z čehož plyne, že jeho reflexi nepožaduje. To ale neznamená, že celé hnutí už od dob svého vzniku na toto propojení nenaráží. Částečně se tak od počátku pohybuje na poli boje za všeobecné osvobození od systematického útlaku. V případě politizované praxe veganství hovořím o explicitních souvislostech mezi systémem vykořisťování zvířat a mezi systematickým vykořisťováním a komodifikací lidských sil. Pro stručnost mi tato práce neumožňuje důslednou analýzu všech případů, ve kterých se veganství prolíná se systematickými útlaky, ale pro situovanost je nutné věnovat část práce možným sdíleným bodům útlaků. Toto téma, které je úzce spjato s politizací veganské praxe, analyzuji z několika pohledů vybraní cizí autoři viz tzv. „Black feminism (Harper, 2010a, 2010b, 2012; Ko and Ko, 2017; Ko, 2019), queer teorie (Dell’Aversano, 2010; Jones, 2014; Stephens Griffin, 2017; Brueck and McNeill, 2020); a ekofeminismus (Adams, 2000 [1990]; Gaard, 2002; Gruen, 2015; Wright, 2015)“, jak shrnuje Giraud (2021, s. 6).

Celé veganství, už od samotného vzniku, se koncentruje okolo snahy minimalizovat utrpení zvířat. Avšak samotní původci veganství soustředili svou pozornost na skrytý potenciál veganské praxe. Watson jako první již ve 40. letech minulého století veřejně poukázal na podobnost systematického útlaku, který je společností vyvíjen nejen na zvířata ale i na lidi. Všimá si systematických nerovností uvnitř lidské společnosti a tvrdí, že jsou analogické k utrpení a komodifikaci zvířat. Veganství, tak jak bylo Watsonem v jeho

počátcích koncipováno, se prezentovalo jako nástroj „*řešení hladomoru, války, devastace životního prostředí, zdravotních problémů a zejména utrpení zvířat*“ (Wrenn, 2019, s.191). V současné společnosti jsou tyto problémy, tak propojené, že veganství musí kráčet ruku v ruce s ostatními protikapitalistickými a liberalistickými hnutími, kteří se angažují na poli sociální spravedlnosti.

White (2018) apeluje na odhlédnutí od nedávného vývoje veganství, čímž se vztahuje k posledním 20 rokům, kdy hnutí prodělalo mnoho změn primárně se manifestující jako depolitizace moderní společnosti. Autor nabádá vědce k pohledu do historie, kde lze hledat odpovědi na část soudobých problémů. Prozkoumání ranější historie veganského hnutí odůvodňuje, proč je adekvátní vést nynější diskuse o politizaci veganství. White (2018) se snaží odůvodnit pozici vědců a aktivistů, kteří nesouhlasí se směrem, jakým se hnutí dnes vydává. Kritika aktuálního stavu veganské kultury nepramení z ničeho jiného než ze základních hodnot téhož hnutí. Již v počátcích hnutí je dohledatelná linka spojující veganství a anarchismus. Prvotně bylo koncipováno lidmi, kteří veganství viděli jako všespolečenský prostředek pomoci. Není tak překvapením, že ti, kteří si udrželi tyto hodnoty, se dnes staví do opozice sílící individualizaci a zaměřenosti kultury na otázku týkající se pouze jídla, popř. spotřebního chování. Postupem času veganství odstupovalo od svých aktivistických požadavků a větší část hnutí se stala jen komerční stravitelnou verzí původní praxe, která existovala v radikálních variantách veganství (White, 2018). Onu radikální stránku nyní představuje právě politizovaná část hnutí, která je předmětem této práce.

Platí, že pro celou kulturu veganství je produktivnější rozvíjet kritiku kapitalistických struktur, které stojí na vykořisťovacích vztazích lidí na jedné straně a marginalizovaných na straně druhé. Cílem je poukázat na již zmíněné spojitosti existující mezi vykořisťováním zvířat a jejich přeměnou na kapitál a připodobnit to k mentalitě, která umožňuje společenskou transformaci jistých skupin lidí na postradatelné zdroje. Tento diskurz nevzniká spolu s kulturou veganství, ale má kořeny ve starých sociálních hnutích. Veganská praxe si získala prominentnější roli spíše v nových sociálních hnutích. Poměrně významnou pozici drží v klimatických hnutích, kde je považována za jednu z praktik, kterou lze použít jako nástroj oslabení dominantního systému a zmenšit uhlíkovou stopu jedince. Jasně je zde reflektováno propojení mezi veganstvím a dalšími otázkami sociální spravedlnosti. Veganství je stále více viděno jako jedna věc, kterou člověk reartikuluje svůj vztah ke zvířatům a ostatním bytostem, ale i konkrétní akci, kterou jedinec může udělat pro zachování životního prostředí (Giraud, 2021). Podobně dlouhou historii zdůrazňování sociálních nespravedlností

spojených s potravinářským systémem a chudobou mají i iniciativy jako je Food not Bombs, která je nyní rozšířena po celém světě.

Aktivisti a akademici pracující na poli intersekce veganství a všeobecného boje za sociální spravedlnost, včetně Giraud (2021), se snaží veganství re-situovat a vymanit ho ze „stravovací“ kultury, kam se dostává vlivem individualizace společnosti a popularizací veganské kultury. Pod tlakem individualizace společnosti vznikají sklony přemísťovat etickou zodpovědnost ze společnosti na jedince. Jedná se o jednu z taktik, která je využívána k odlákání pozornosti společnosti od systematických a strukturálních nerovností, které se většina společnosti naučila nezpochybňovat (Giraud, 2021). Jako účinnou lze tuto taktiku nalézt v environmentálním hnutí

Na propojení různých sociálních hnutí naráží i Laura Wright (2015) v knize, která se věnuje *vegan studies*. Říká, že při přemýšlení o veganství je nutno reflektovat situovanost veganů a jejich socioekonomické postavení, pokud se konverzace týká toho, proč se jedinec veganem stává či nestává.

Existuje hned několik důvodů, kterým jedinec čelí, když se rozhodne stát vegan. Pokud se nyní nebude zabývat společenským stigmatem, tak stejně palčivým problémem je nedostupnost této praxe. Jak již bylo řečeno, veganství existuje ve strukturálním dominantním systému společnosti, který je na mnoha místech stále hierarchizovaný. Wright (2015) věnuje zvýšenou pozornost systému potravinářskému, který se jeví jako nejpalčivější místo útlaku pro celou kulturu veganství. Nicméně ani potravinářský systém se nedá vyčlenit z celistvosti hierarchizovaného systému společnosti. Společnou kooperací systémů jsou udržovány tlaky sociálních nerovností, mimo jiné právě skrze nerovnoměrnou distribuci potravinářského systémů. To znemožňuje znevýhodněním skupinám lidí např. odlišné barvy pleti či migrantům přístup nejen k veganským produktům, ale i k potravinám stejné kvality či ve stejném množství jako lidem s výhodnějším socioekonomickým statusem. Vytváří se začarovaný kruh, ve kterém lidé, kteří jsou nositeli systematické oprese mají ztížené praktikování veganství či jim není umožněno praktikovat veganství v takové míře, ve které by si přáli, kvůli nedostatku potravin pro zajištění kvalitního života. Potravinový systém dále silně kooperuje hlavně se systémem vzdělávacím, s dostupností bydlení, zdravotní péčí a systémem pracovních příležitostí (Wright, 2015).

Tím autorka relativizuje to, že ačkoliv je veganství jako praktika, tak jak je většinou definována, „*vyhýbání se...jak je možné a praktikovatelné*“ dostupná do jisté míry všem, hierarchizovaný systém ji tvoří dostupnější konkrétní demografické skupině, kterou tvoří

hlavně bílá vyšší střední třída. To je fakt, který vede k realitě, ve které se se vytváří jistá elitárnost této praktiky. Prokazatelně tak bude méně přístupná minoritám (Wright, 2015).

Výzkumy více prozkoumávající vztahy mezi vykořisťováním zvířat a opresí lidí čerpají z teorií speciesismus. Jedná se „o diskriminaci jedno živočišného druhu druhem jiným“ (Duingnan, n.d.), tedy diskriminaci založené výhradně na klasifikaci druhů. Nerovnoměrně distribuující nejistotu až blízkost ke smrti mezi různými druhy marginalizované populace. Speciesismus není přímo paralelní k rasismu a sexismu, ačkoliv se často tato spojení vyskytují. Jedná se spíše o dva souběžně interagující sociální uspořádání, které se vzájemně podporují a udržují. Jsou to spolu fungující systémy, ve kterých můžeme rozpoznávat společné systematické útlaky, ale nelze je kvůli odlišnému statusu lidí a zvířat přímo srovnávat (Wright, 2015). To, že nelze přirovnávat zkušenosti otroctví, genocidy či holocaustu s vykořisťováním zvířat, je důvod, proč mnozí vědci argumentují proti tomuto srovnávání (Giraud, 2021).

1.3 Popularizace veganství

Jednou z překážek, která komplikuje jednotné uchopení veganského hnutí, je popularizace veganství. Popularizací je zde míněna hlavně proměna hnutí z praktiky, která byla dominantní společností považovaná za extrémistickou až k dnešní formě veganství, která, ačkoliv je stále kritizována, si v částech světa drží status módního trendu. V rámci definice veganství a diskursu o něm je znát markantní rozdíl v tom, jak se o něm hovořilo před jeho popularizací a jak se na tuto praktiku nahlíží nyní. Částečnou zásluhu na změně pohledu na veganství má normalizační tlak společnosti. V době před rozšířením veganské kultury do širšího podvědomí společnosti vegani čelili sociálnímu odloučení, kdykoliv se konzumovalo jídlo. Pokud nebylo veganství kritizováno jako extrémistické, bylo dominantní společností považováno za minimálně obtížně začlenitelné do každodenního společenského života. Normalizační tlak značí touhu praktikujících veganů účastnit se obvyklých aktivit, jako je večere s přáteli či objednání si jídla v bufetu (Giraud, 2021).

Pozitivnější přístup, který nyní dominantní společnost má, je zásluhou medializace výhradně depolitizované praktiky veganství, která je nabízena jako prostředek ke zlepšení kvality života. Toto veganství není zobrazovaná jako omezující, a to ani z hlediska zdravotního, ani z hlediska konzumního. Svůj podíl na tom mají veganské nadnárodní akce, které se snaží medializací přiblížit veganství dominantní společnosti. Dobře zažitými

příklady jsou krátkodobé akce např. Bezmasé pondělky, Veganuary² či Veggie challenge³. Svou roli v posunu veganství do mainstreamové kultury mělo zařazení veganských alternativ řetězci s rychlým občerstvením, např. McDonald's, Subway, Burger King (Giraud, 2021).

Takový posun ve vnímání veganství je dobře zdokumentovaný od druhého desetiletí 21. století, kdy se veganství a jeho kultura stává dostupnou a mainstreamovou hlavně na globalizovaném Severu. Pro mnohé aktivisty to znamená, že veganství ztrácí svou pozici jako kontrakultura, kterou si držela od svého založení. Možné pocity rozčarování jsou oprávněné, vzhledem k tomu, že výše zmíněné fast-food restaurace byly doposud jedním z hlavních terčů aktivistických veganů. Nyní však profitují z popularizace veganství a marketingu, kterého se mu na sociálních médiích dostává. Veganské produkty jsou nabízené megakorporáty jako zdravější a ekologičtější verzi téhož živočišného produktu. Co je pro aktivisty palčivým místem je to, že se jedná jen o další z četných taktik těchto korporací, jak zbohatnout bez jakékoliv reflexi a změny jejich dosavadního fungování, které stojí na vykořisťování zvířat, popř. zneužívání levných pracovních sil (White, 2018).

Toto téma přibližuje Clay et al. (2020) v jeho diskusi o trhu, který se tvoří okolo prodeje alternativních rostlinných mlék. Mlékárenské korporáty využívají všespolečenských obav, které vzrůstají okolo živočišné výroby, a adekvátně reagují na změnu trhu. Paradox tkví v tom, že nejvíce dostupná alternativní mléka pocházejí od stejných značek jako mléka kravská. Mlékárny, stejně jako rychlá občerství, si zlepšují své postavení na trhu nabídkou alternativních mlék, která jsou nabízena jako „zdravější“ či „ekologičtější“, přičemž zůstávají stále stejně aktivní na poli vykořisťování zvířat (Clay et al., 2020).

Jedním z dalších důvodů, proč je veganství v dnešní době staveno na pomyslný piedestal, vychází z aktuální a naléhavé potřeby dosáhnout závazkům stanovených v Pařížské klimatické dohodě přijaté v rámci OSN v roce 2016. Jejím cílem je dlouhodobá ochrana klimatu a dílčím cílem „je přispět k udržení nárůstu průměrné globální teploty výrazně pod hranicí 2 °C v porovnání s obdobím před průmyslovou revolucí a usilovat o to, aby nárůst teploty nepřekročil hranici 1,5 °C.“ (MŽP, n.d.). Rostlinná strava se jeví jako účinná strategie, jak dostat tomuto závazku. Vzhledem k tomu, jaký dopad má živočišná produkce na emisi skleníkových plynů a deforestaci, a vzhledem k výzkumům, které vykreslují veganskou stravu jako způsob, jak omezit ničivý dopad spotřeby živočišných produktů na planetu (IPCC a spol., 2019).

² Kampaně, která promuje, aby se lidé stravovali vegansky celý leden. Český ekvivalent tohoto názvu není vžit.

³ „Výzva“ omezení živočišných produktů, více info na: <https://veggiechallenge.cz/>

Richard White (2018) v eseji *Looking Backward, Moving Forward* upozorňuje na nebezpečí medializace a popularizace veganského hnutí. Své stanovisko formuluje stylem: ano je vítáno, že lidé jsou více otevřeni veganství, obratem ale přináší i kontra argument, že na všespolečenské přijetí veganství se váže i hrozba. Autor přednáší stejný argument jako Giraud (2021) a to, že popularizace přináší odklon od radikálních kořenů, ze kterých veganství historicky vyvstalo „jako strategií odporu, která slibuje pokrok v sociální a prostorové mezidruhové spravedlnosti a environmentální udržitelnosti.“ (White, 2018, s. 2). White (2018) problematizuje premisu veganství, která slibuje život bez podílení se na procesu vykořisťování zvířat. Argumentačně se zde shoduje s Wright (2015), protože říká, že toto tvrzení opomíjí širší implikace, které s sebou nese prostá existence tohoto hnutí primárně v potravinářském systému. Mimo jiné tím ale poukazuje i na neetické pracovní podmínky převážně migrantů a jiných sociálně znevýhodněných skupin obyvatel. Považuje za akutně nutný návrat k hodnotám, které připisuje veganství v době jeho vzniku (White, 2018).

2. Veganství jako politizovaná praktika

Tato kapitola slouží jako představení politizované praktiky veganství. Nejprve vysvětlí proces politizace veganství, který logicky pramení z intersekcionalního postavení tohoto hnutí. Dále se vracím k práci Richarda White (2018) a dovysvětlím zbytek jeho stanoviska, jež je formulován jako strach z depolitizace veganství. K plnému pochopení zájmů, které se ve veganském hnutí vyskytují část této kapitola je věnována konceptu lifestylevého veganství. Pokud bude zachycen tento okamžik, tak může být pochopeno, proč vzniká potřeba politizace celé kultury veganství. Část kapitoly je věnována analytické studii Deborah Kalte (2020), která zkoumala motivace jednotlivých veganů a identifikovala hned několik politických motivací. Dále věnuji pozornost situování veganství jako politizované praktiky a vzniku pocitu ohrožení elity, která se ve veganském hnutí vytváří. Tento proces zachycuje Wrenn (2017). Na základě této debaty je vykresleno, jakým směrem se může vyvíjet i v jiných instancích podobného odmítnutí spolupráce sociálních hnutí za spravedlnost. Závěr kapitoly je věnován vzniku politické solidarity pramenící z politizované praktiky kultury.

2.1 Politický charakter veganské praxe

Pokud na moment odstoupíme od debat, které obklopují definici veganství a to, kdo je vegan etický či aktivistický, zůstává nám samotná praktika veganství. V této čisté formě, neobklopené pojmy, ji můžeme nahlédnout jako praktikování určitého chování. Dickstein et al. (2020) v práci *Veganism as a left praxis* podává definici, která s takovým konceptem veganství pracuje. Pojímá ho jako specifický typ bojkotu, který je situován do širšího politického konceptu osvobození. Tento bojkot je zaměřený primárně na chování zapojující trhy, tj. spotřebitelské chování jedince. Podotýká ovšem, že tento typ boje je historicky spojen s bojem za sociální spravedlnost. Politizované veganství tak řadí do širšího programu antikapitalistických a dalších proti systémových hnutí (Dickstein et al., 2020).

Veganství chápáno jako politická praktika odkazuje na vzorec chování praktikovaný jednotlivci a skupinami, jejichž cílem není sebezdokonalování, ale vnější výzva a odmítání účasti na principech vykořisťovatelského systému. Jedná se o materiální a symbolický akt, který se snaží působit tlak na tísnivé podmínky, ve kterých moderních společnost funguje. A také se jedná o způsob, jak skrze angažovanost, jednotlivou či kolektivní, vyvolat nátlak na jejich odstranění. Každodenní praktiky jako je konzumace potravin a jakékoliv spotřební chování pak může být politické, pokud je činěno s takovýmto úmyslem. V případě politizovaného veganství se jedná o odmítnutí živočišných produktů s explicitním politickým cílem oslabit utlačující struktury společnosti. Explicitně politický v tomto případě znamená, že praktikování předchází uvědomění si systematického vykořisťování, které má společnost zažité jako normu. Politizovaná praktika veganství vychází z intersekciónálních kořenů tohoto hnutí a do svých cílů zahrnuje nejen zvířata, ale zamýšlí i dopady, které mají utlačující systémy pro lidi a planetu. Otevřeně také vyjadřuje solidaritu s vykořisťovanými skupiny, kam kromě zvířat patří ohrožené skupiny lidí např. pracovníci jatek či imigranti. Za součást agendy politizovaného veganství musíme považovat dopad kapitalistického systému na životní prostředí a ekosystémy, jež jsou ničeny expanzí chovu dobytka či nezamýšlených dopadů výrobních procesů. Všeobecné zhoršení životního prostoru má největší dopad na sociálně nejslabší skupiny a zvířata. Všechny tyto body útlaku jsou cílem politického programu veganství, který se staví proti hierarchizovanému a systematickému vykořisťování. Klíčovým bodem chápání politizované praxe veganství, je to, že může být kompatibilní s jakoukoli agendou, ale samo o sobě nevyžaduje konkrétní politickou nebo ideologickou příslušnost, protože tato praktika je samo o sobě politická (Dickstein et al., 2020).

Politizované veganství můžeme chápat jako fungující v rámci modelu politických akcí zahrnující zvířata. Na nejvyšší úrovni tohoto schématu leží princip celistvého osvobození, který vnímáme jako politicko-etický ideál. Cílem totálního osvobození je zbavit všechny cítící bytosti lidského útlaku. Prostřední úroveň schématu zohledňuje útlak zaměřen na konkrétní rasu, gender, sociální třídy, zdravotní stav, věk nebo náboženské vyznání a na neposledním místě druhu. Zvířat se týká posledně zmíněný případ, tj. jsou obětmi speciesismu neboli druhové kategorizaci. Poslední místem v modelu politických akcí jsou konkrétní taktiky, které se zavazují řešit problémy na odpovídajících místech útlaků zmíněných v bodě dvě. Repertoár těchto akcí je různý, může se jednat o změnu paradigmatu, protesty, stávky či o přímé akce (Dickstein et al., 2020).

Dickstein a ostatní také upozorňují na to, že politizované veganství samo o sobě kapitalistický systém quo nezvrátí, ale také konstatují že pouhá představa alternativního liberalizačního systému nestačí. Důraz dávají na reálné, přímé akce, které se dějí tady a teď v existujícím opresivním systému. Ty se zaslouží o zrod, jak nové mentality a normy, tak nového systému, ve kterém nebude docházet k systematickému vykořisťování.

Ve svém fungování politické veganství aktivně reaguje na dvě skutečnosti. První skutečností je, že veganství může působit jako antikapitalistická taktika – dokud nedojde k jasným změnám spotřebního chování, tj. chování které zapojuje trhy, tak není možná změna ani kapitalistického systému. Už bylo zmíněno, že politizovaná veganská praktika je zakořeněna ve spotřebitelském chování, které formuje trh, a tak zde leží reálné těžiště veganství. Druhým faktem je, že zatímco existují různé antikapitalistické hnutí a iniciativy bojující za zvrácení tohoto systému, tak to nemění nic na tom, že aktuální situace je takové, že k masovému vykořisťování a násilí stále dochází. Proto je žádané mluvit o akcích, které budou schopné oslabit tento systém tam, kde je to jen možné (Dickstein et al., 2020).

To je argument reagující na pesimisty z řad veganů i neveganů, kteří argumentují, že jakékoliv veganství, i to politizované, nenese dostatečnou sílu, aby odstranilo utlačující systémy. Odpovědí je, že aktuálním, ale nutně ani ne konečným cílem, není okamžitý převrat stávajícího systému. Co hnutí vyžadují jsou konkrétní akce, které umožní diskuzi o vytvoření alternativního systému, a tak dají prostor úvahám o celistvém přenastavení společnosti (Dickstein et al., 2020).

O tom, jak veganství není dostatečně silné hnutí, debatuje ve svém článku *Why activism, not veganism, is the moral baseline* americký aktivista Wayne Hsiung (2015). Toto stanovisko formuje ze své pozice aktivisty, který se velkou měrou zasazuje o propagaci přímých akcí v rámci sociálních hnutích. Již bylo řečeno, že většina aktivistů cítí

znepokojení nad posunutím paradigmatu veganství v poslední době, zejména nad procesem depolitizace veganství, který je jeho nejpalcivějším místem. Hsiung (2015) kritizuje popularizovanou praktiku veganství, jelikož ji nepovažuje za dostačující, konkrétně vyzdvihuje negativní posun ve veganském hnutí, které nyní nekriticky diskutuje osobní spotřebitelské chování. Autor považuje za nutné, aby minimálně politizovaná praktika veganství obsahovala premisu aktivismu jako svou nedílnou součást. Bez aktivismu je veganství, dle Hsiunga (2015), jen stravovací návyk, který přihlíží systémovému násilí. Říká, že takový vegan se spokojil s pocitem, že on má „ruce čisté“, bez toho, aniž by reflektoval celistvost problému. Upozorňuje ale, že se nejedná o selhání jednotlivých veganů, ale za nedostatek celého hnutí, tedy selhání kolektivní. Celá společnost benefituje ze systematického vykořisťování zvířat, tak je i její zodpovědností toto vykořisťování zastavit. „Jsme příjemci násilného spiknutí. Naše domovy, naše přístroje, naše ulice, a ano, dokonce i naše veganské jídlo jsou produkty vzniklé z násilí na zvířatech“ (Hsiung, 2015). Požaduje tedy politizaci veganské praxe, tak jak ji charakterizovali autoři *Veganism as left praxis*.

Veganství jako neobvyklou politickou praktiku představuje ve svém díle Deborah Kalte (2020), která se zabývala studiem intersekcionalní politické participace veganů ve Švýcarsku. Kalte politickou participaci, pod kterou lze zařadit i veganství, definuje jako další rozšíření konceptu politické participace, ke kterému prvně docházelo v 90. letech 20. století. Na první pohled aktivity, které označuje jako novou vlnu politických praktik nejsou nutně mířené na politické instituce a repertoár akcí se nemusí jevit jako politický, ale stává se jím na základě etických a morálních úmyslů jednajících. „To, co tyto aktivity odlišuje jako politické, je jejich zamýšlený účel, a to vyjádřit etické, politické, sociální nebo environmentální zájmy, nebo zaměření na řešení kolektivních problémů“ (Kalte, 2020, s. 3). Rozvoj takovéto nekonvenční politické akce je výsledkem občanské nedůvěry vůči politickým institucím. V tomto kontextu jsou státní politické orgány vnímány jako neefektivní či neochotné řešit problémy, které jsou pro současnou společnost tíživé, viz environmentální ochrana či otázky lidskoprávního charakteru. Takováto nedůvěra ústí v to, že se lidé obrací k alternativním řešením a netradičním formám aktivismu (Kalte, 2020).

Micheletti a Stolle (2012) dávají možnost nahlédnout komplexněji na politický rozměr veganství a jeho schopnost přispívat k formování veřejného diskurzu a prosazování změn ve společnosti. Dávají explicitní důraz na integraci etického přesvědčení jedince, které se manifestuje jako dodržování veganské praxe s širšími politickými cíli. Politické hodnoty a stanoviska jsou vyjadřovány skrze každodenní spotřebitelskou volbou, kterou jedinec činí,

a tak rozšiřuje své individuální přesvědčení do formy politické spotřeby. Vycházejí z faktu, že potravinářský průmysl a infrastruktura, zaměřené primárně na výrobu masa, stále více strukturují dnešní celosvětovou společnost. Pokud se změní model spotřeby, předznamenává reálnou změnu společnosti. Přesah politizované praktiky veganství leží v umožnění angažovat se v boji za společenskou spravedlnost. Vegani pak účasti na politických akcích, jako jsou demonstrace, petice a online debaty, přispívají k formování veřejného diskurzu a prosazování všeobecných politických cílů (Micheletti, Stolle, 2012).

2.2 Problém depolitizace a komodifikace veganství

V akademických kruzích vzniká nutnost diferenciací veganských praktik. Pokud opomeneme veganství etické, které není předmětem zájmu této práce, tak mluvíme o veganství lifestylovém, tj. tak jak ho charakterizuje White (2018) viz také Jallinoja, Vinnari, Niva (2020), Micheletti a Stolle (2012) popř. o veganstvím identitárním (Jones, 2016) nebo o rostlinném kapitalismu, které v synonymním významu využívá Giraud (2021). Jedná se o praktiku veganství, která je význačná tím, že reflektuje hlavně sebeobraz, stav mysli a postoj jednotlivého praktikujícího, zejména vůči své vlastní osobě a ostatním „neveganům“ (Jones, 2016). Takové praktikování veganství postrádá spojitost s radikálním kritickým myšlením a bojem za všeobecnou spravedlivost. Veganství, které není s to reflektovat svou vlastní aktivistickou historii, směřuje k jednostrannému zaměření se na jídlo a přispívá k rozvoji zájmů korporátů bez schopnosti zpochybňovat kapitalistické uspořádání (viz White, 2018, Giraud, 2021).

Hlavní problém, který lifestylové veganství značí, je depolitizace původně politického hnutí. Tento proces jde ruku v ruce s procesem komodifikace veganské kultury. Komodifikace popisuje proces, při kterém se oblasti, které původně nebyly součástí trhu stávají součástí tržního hospodářství a jejich hodnotu nestanovuje užitná hodnota, ale je stanovena na trhu (Mosco, 1996). Není náhoda, že část veganského hnutí začalo používat označení ‚rostlinná strava‘ místo již zažitého názvu ‚vegan‘. Označení rostlinná strava s sebou nese spojitost s aktivistickou historií a společenským bojem za spravedlivost. Takováto rétorika je pohodný způsob, jak zamaskovat antikapitalistický potenciál veganství, místo toho ho podává jen jako jeden z mnoha současných stravovacích trendů (Roeder, 2021). Veganství se tak odklání od svých ‚extrémistických‘ kořenů, stává se prodejnějším pro celou společnost a nabízí se jen jako módní lifestyle jedince. Jedná se o zneužití a přeměnu aktivistického hnutí na prodejní strategii. Komodifikovaný depolitizovaný vegan

se může těšit z široké nabídky veganských produktů, o kterých ví, že vznikly bez vykořistění zvířat a nemusí reagovat na fakt, že nepřímo podporuje živočišný průmysl (White, 2018). Z toho těží megakorпорáty, které si uvědomily potenciál komodifikace veganství a rozhodly se tak profitovat nabídkou i veganských produktů (viz McDonalds, Burgerking, apod.), ale jinak mají nulový zájem na ukončení vykořisťování zvířat (Giraud, 2021).

Takové kritické stanovisko si vyslouží vlastní kritiku, proto i sám autor upozorňuje, že nejen on, ale i samotné politizované veganství si je vědomo své pozice ve vykořisťovacím systému. Žádnou praktiku veganství nelze považovat za morálně bezchybnou a „čistou“ v tom smyslu, že by byla schopna se vyhnout veškerému zvířecímu utrpení (White, 2018). Na toto téma Matthew Cole (2014) popisuje, jak veganství a všechny iniciativy politické akce spojené s ním, vzrůstají ze systému, který je sám o sobě inherentně spjat s vykořisťováním zvířat a živočišným průmyslem. Hlavním cílem veganství v jeho počátcích bylo především podpoření snahy jedinců praktikovat veganství do té míry, které jim omezující systém umožňuje. I přes tato omezení existují způsoby, iniciativy a hnutí, které představují různé alternativy bojující se systematickým omezováním (Cole, 2014).

Z toho vyplývá závěr, že ačkoli v diskuzích o veganství lze narazit na argumentování, že v rámci kapitalismu nemůže existovat něco jako je etická spotřeba, nelze na základě tohoto stanoviska opustit všechny snahy o zlepšení aktuální situace. Připuštění toho, že etická spotřeba v rámci kapitalismu je oxymóron, není to samé jako neklást si podstatné otázky o tom, jak proměnit instituce a celý systém, který se zaslouhuje o komodifikaci zvířat v tak ohromujícím měřítku. Zůstává hodnotné zkoumat prostor ve kterém může veganství sloužit jako „opoziční jednání“ odolávající zmíněným dějům (Wadiwel, 2015).

Aktuální debata ohledně toho, jakou hrozbou lifestylevé veganství je, je v akademických kruzích obzvláště živá s velkým nárustem „vegan influencerů“⁴ na sociálních médiích, kde je veganství představeno hlavně z jeho estetické a konzumní stránky. Kritické rozmyšlení hlubších spojitostí, které veganství vznáší, je spíše opomíjeno. Co ale zůstává důležitým je, že lifestylevé veganství a politizované veganství existuje v rámci jednoho hnutí a jsou uvedeny do pomyslné linie. Přílišná kritika vůči nepolitickým veganům, popř. dokonce odpírání jejich identity jako veganů, je pro celé veganské hnutí více škodlivé než prospěšné (Greenebaum, 2012).

⁴ Známá osoba, která se na sociálních médiích prezentuje jako vegan a ovlivňuje postoje a názory svých sledujících.

Jallinoja, Vinnari a Niva (2020) pak více rozebírají a definují, jak se veganství stává spotřební a prodejní taktikou, kdy kromě veganských produktů, které nepodporují vykořisťování zvířat, je dána velká pozornost marketingu těchto produktů jako „morálních, ekologických a udržitelných“. Tyto nálepky používá depolitizovaná komodifikovaná část veganství k přilákání skupin společnosti, která touží po tom získat pocit morální nadřazenosti nad lidmi, kteří tyto produkty nekonzumují, nebo si je nemohou dovolit (Jallinoja, Vinnari a Niva, 2020). Soper (2008) nazývá tento druh spotřeby jako „alternativní hédonismus“ a „formu morálního sebeuspokojování“ (Soper, 2008).

2.3 Komplikovaná intersekcionalní pozice politizovaného veganství

Na základě kontextu vzniku veganství a vybraného pohledu této studie je adekvátní veganství vnímat nejen jako minimalizovanou praktiku, která odmítá konzumaci živočišných produktů, tak jak ji pojímá např. Dutkiewicz a spol. (2021). Autoři této studie tvrdí, že neexistuje žádný důvod, proč definovat veganství jako něco více než jen materiální praktiku, která sama o sobě není politická a neváže jedince ani k žádné morální povinnosti.

O odporu označovat veganství jako politické a aktivistické píše Wrenn (2017) ve své práci *Trumps veganism*. Jeho výzkum analyzoval primárně prostor americký, zjištění jsou však aplikovatelné na všechny instance, při kterých dochází k boji proti politizace veganství a negativnímu přístupu ke snaze situovat veganství do prostoru boje za všeobecné osvobození. Tento odpor je spojen se současnou náladou panující ve veganském hnutí. Problém, kterému veganství jako celek čelí, je neschopnost otevřít hnutí diversifikované veřejnosti. Jednoduše to znamená, že část veganského hnutí jen těžko mění svůj názor na veganství jako výdobytku patřící bílé patriarchální společnosti, ve kterém dominuje postavením zejména střední bílá třída (Wrenn, 2017). V okamžik, kdy otevření sociálního hnutí, v tomto případě veganství, širší veřejnosti, začne ohrožovat privilegia a status quo moci uvnitř skupiny. Strach ze spolupráce veganského hnutí s ostatními sociálními hnutími je často spojen se strachem ze ztrát privilegií. Pak dochází k označení boje za inkluzivitu a intersekcionalitu jako rušící a je viděno jako vzdálení se od hlavních veganských cílů. Takový postoj značí boj proti ideologii inkluzivity. Rozšířil se právě v Trumfově America a našel zastoupení i v řadách veganského hnutí (Wrenn, 2017).

Intersekcionalita veganské politizované praktiky měla různé odezvy, které jsou v celém hnutí dodnes aktuálními tématy. V minulosti, jak již bylo nastíněno, veganství bylo propojeno s anarchismem, které pramenilo v angažování veganů nejen na poli aktivismu za

práva zvířat, ale i na poli lidskoprávním, tzn. hlavně v boji proti otroctví, za práva žen či za práva dětí. Tento dvojí závazek znamenal službu více kauzám a účast na různých akcích. Ochránci veganství jako „čisté“ praktiky to vnímají jako rozpolcení sil aktivismus v tom či onom boji. To se manifestuje dodnes, kdy část veganů brání své hnutí před otevřením pod záminkou strachu ze ztráty účinnosti či snížení aktivit veganského hnutí. Reakce strachu z pocitu ztráty účinnosti veganství má ovšem historické odůvodnění. Vychází z chvíle, ke které došlo nástupem neoliberálního systému. V ten okamžik dochází ke vzniku konkurenčního boje mezi hnutími. Snaha politizovaného veganství rozšířit své zájmy i na svět lidí, nepřicházela v úvahu. V tu dobu by takové rozdělení zájmu znamenalo boj za cíle hnutí, které bylo vnímáno jako konkurenční. Následkem toho bylo, že velká část veganské kultury přestala být ochotná považovat za součást své agendy i „rozptylující faktory“, jako je boj proti rasismu, sexismu či kapitalismu (Wrenn, 2017).

Pro neoliberální systém, zvláště pak pro kapitalismus, je nastavení, kdy sociální hnutí stojí proti sobě ideální, protože bojem proti sobě oslabují vlastní či společný potenciální dopad na vládnoucí systém. Celý utlačovatelský systém těží z fragmentace útlaku a v důsledku toho i roztržitého aktivismu (Roeder, 2021).

Pokud se hnutí dokážou vymanit z diskurzu konkurenčního boje a budou s to reflektovat, že společně bojují proti systematickému útlaku, může dojít k zesílení aktivismu. Dobře vytvořená koalice dokáže dané hnutí posílit a zvýšit proti-systémovou moc. Odpovědí těm, kteří vnímají intersekcionalitu jako oslabující, je to, že snaha osvobodit společnost ze struktur utlačujících ty nejzranitelnější z nás – ať už se jedná o lidi či zvířata – má větší schopnost nás spojit a posílit, než nás oslabit a rozdělit (Wrenn, 2017, Roeder, 2021).

Boj za osvobození zvířat, což je boj veganství vlastní, není v opozici boji za lidskou spravedlnost. Totéž premisa odlišující politizované veganství od ostatních. Moje práce z tohoto důvodu vnímá útlak jako intersekcionalní, a stejně tak i politizovanou praxi veganství. Záměrem této práce je popsat to veganství, které si dokáže uvědomovat a reflektovat různé přístupy, zájmy i potřeby aktivistického politického prostoru, kam tuto praxi situuji.

Diskursu o intersekcionalitě nepomáhají ani určité veganské kampaně, které sice propagují veganskou stravu, ale takovým způsobem, který neomaleně ignoruje závazky veganství k ostatním sociálním hnutím. Příkladem v tomto ohledu nezdařilých kampaní jsou např. reklamy společnosti PETA (People for the Ethical Treatment of Animals). Ačkoliv je velice aktivní v boji za práva zvířat a šíření veganství, je známo, že ve svých propagačních reklamách používá narativ objektivizující ženy, ofensivní zobrazení lidí barevné pleti nebo

stereotypy o obézních lidech. Tyto příklady nekorektních reklam mohou osvětlit, proč jsou lidé a skupiny nabývají dojem, že veganské hnutí nestojí o jejich přítomnost. Zároveň toto vyobrazení podporuje kritický narativ toho, že veganství je doménou privilegované elity (Roeder, 2021).

Giraud (2021) ale upozorňuje na hrozbu podlehnutí idealizované představě o aktivistickém veganství, která může vznikat na základě představě „čistého“ veganství. To je odtrženo od všech vykořisťovatelských procesů. Autorka také odmítá názor, že by „kázající“ povaha veganství byla otázkou jen veganství lifestylového, ale je to rétorika, která se vyskytuje i v diskusích o politizovaném veganství.

Samotná definice veganství se jeví jako moralizující v kontextu toho, že se snaží překonstruovat aktuální systém, ve kterém žijeme. Celou veganskou kulturu vyspělého severu označuje jako vykořisťovatelskou, a proto jako něco, co musí být změněno. Veganství požaduje přeformulování celého vztahu lidí nejen ke zvířatům, ale i ke strukturovaným nerovnostem (Giraud, 2021).

2.4 Politická solidarita

Kalte (2020) skrze empirickou analýzu došla k závěru, že prvotní motivace a konečné cíle veganů jsou částečně politického charakteru. Při již zmíněné analýze motivací a cílů jednotlivců formulovala hypotézu, že jedinci "...svůj veganský životní styl vnímají jako prostředek k vyvolání změn v celé společnosti" (Kalte, 2020, s. 11). To dále potvrzuje zjištění v této kapitole a koresponduje to s dílčími anarchistickými charakteristikami veganského hnutí. Veganství má stále sklony se v určitých skupinách společnosti politizovat a vystupovat jako praktika prospěšná k socio-praktickým cílům různých aktivistických skupin. Autorka tak uzavírá své zjištění, že pokud je část veganů motivována politicky, tak se v jejich případě dá hovořit o specifické formě politické angažovanosti. Ta má za cíl vzbudit zájem o aktivismus a celospolečenskou systematickou změnu. Tím Kalte (2020) zároveň míní to, že v případě politického praktikování veganství existuje mezi jednotlivci vzájemný vztah, který je utvrzuje a dále motivuje v jejich boji za osvobození zvířat i ve všeobecném liberalizačním boji. Takový pocit vzájemnosti lze nazvat solidaritou.

Cochrane a Cojocar (2022) vysvětlují, že pojem solidarity historicky není termín, který by byl užíván v kontextu solidarity se zvířaty. Tento termín náležel primárně pocitu sociální solidarity s ostatními lidmi, kteří jsou v znevýhodněné pozici, tj. solidarita je většinou chápána jako čistě humánní koncept. Aby autorky této práce mohly s tímto pojmem

pracovat na poli veganství využívají teorii socioložky Sally Scholz (2008), která rozděluje a charakterizuje tři druhy solidarity. Sociální solidaritu lze aplikovat v případě, ve kterém se jedná o sdílený pocit v rámci společenství, defacto může existovat v jakékoliv skupině individuů. Na rozdíl od sociální solidarity občanská solidarita odkazuje hlavně na strukturované systémy, které podporují zranitelné členy společnosti skrze sociální systém. Příkladem je sociální a zdravotní péče, které jsou všeobecně chápány jako morálně nutné a odůvodněné. Oba tyto případy se liší od politické solidarity, která funguje ve snaze společenství zvrátit a minimalizovat škody působené lidským útlakem (Scholz, 2008).

Zásadním tvrzením je, že politická solidarita zahrnuje identifikaci a závazek řešit konkrétní formy útluhu způsobené společenskými aktéry, institucemi či strukturami. Být vegan a politicky solidární, si znamená uvědomovat lidský podíl na utrpení zvířat. Veganství reaguje na rutinní utrpení zvířat a násilí, které je činěno čistě za účelem lidského prospěchu a komfortu. Autorky definují politickou solidaritu v kontextu veganství jako závazek pracovat na politických a institucionálních změnách, které jsou nezbytné pro vytvoření společnosti, která nebude stavěna na útlaku zvířat. Vychází z premisy, že v rámci politické solidarity jedinci drží jisté morální závazky ke zvířatům a skrze praktikování těchto přesvědčení v realitě získávají politický charakter (Cochrane a Cojocar, 2022).

Vykořisťování všeho druhu se odehrává ve společenských strukturách a systémech, které zahrnují všechny jedince. Individuální jedinec je součástí spotřebního trhu a nutně se podílí na části útluhu a vykořisťování zvířat a nutně z tohoto útluhu i benefituje. Vykořisťovací systémy byly tvořeny kolektivně a stejně tak řešení těchto problémů musí mít kolektivní charakter. Jedná se o stanovisko tvrdící, že není možné systematické utrpení vyřešit jen na individuální úrovni (srov. Hsiung, 2015). Z čehož však neplyne, že by individuální spotřebitelské a lifestyleové rozhodnutí nehrálo v procesu aktivismu žádnou roli. Koncept nemožnost existence etické spotřeby pod kapitalismem byl již dříve vysvětlen, jako fakt, který nesmí paralyzovat naši snahu a nárok na změnu.

Studie od Scholz (2008) naznačuje, že aby veganství mohlo být označeno jako politicky solidární, musí repertoár praktik nutně obsahovat i přímé akce, nejen odmítnutí konzumace živočišných produktů. Z toho lze vyvodit, že „[s]olidarita je však víc než jen společný teoretický závazek bojovat proti týrání. Koneckonců, skupinu jednotlivců, kteří sdílejí stejné politické závazky, ale nic proti nim nedělají, bychom nenazvali tzv. solidární“ (Cochrane a Cojocar, 2020, s.9).

Jednat politicky solidárně znamená držet závazek jistého chování ve prospěch potřebných, v tomto případě hlavně zvířat. Tento koncept přesahuje pasivní

a individualistický přístup, žádá aktivní zapojení ve vztahu k této nespravedlnosti. Autorka však upozorňuje, že i individuální spotřební chování může získat politický charakter, dokud je chování motivováno snahou odporovat systému, který je vnímán jako nespravedlivý. Je zde opět kladen důraz na nutnost reflektovat celistvost problémů, jenž existují v systému, ve kterém dochází k vykořisťování zvířat. To je požadavek aplikován konkrétně na veganskou spotřebu (Scholz, 2008).

Politované veganství tak lze slovy Kalte (2020) charakterizovat jako "nekonvenční politickou participaci". Se závazkem v této akci i konkrétně jednat ji lze následně identifikovat jako součást politického aktivismu. V tomto kontextu musí politická solidarita zahrnovat spolupráci mezi jednotlivci, kde dochází k vytváření vzájemných závazků ve skupině (Kalte, 2020). Podstatnou částí politické solidarity, jak autorky Cochrane a Cojocar (2020) usuzují, je pocit sounáležitosti v boji proti nespravedlnosti, ať už se jedná o sdílení těchto pocitů na protestních akcích, kampaních, pochodech či alternativnějších formách aktivismu. Konkrétní aktivity se mohou lišit, tj. konkrétní repertoár možných akcí nemusí být pro celé veganské hnutí stejný, ale je podstatné, že tyto kolektivy mají schopnost mezi sebou komunikovat a podílet se na dosažení cíle, který je jim společný, tj. odstranění útlaku nejen zvířat.

V této kapitole vznáším argumenty, proč je žádoucí nahlížet na veganství jako na politizovanou praxi, kterou jedinci mohou adaptovat a dále se angažovat v sociální a politické sféře za práva jak zvířat, tak všech marginalizovaných jedinců, kteří jsou dominantním systémem znevýhodňováni. Veganství jsem tak situovala do intersekcionalní pozice sociálního systému. Ačkoliv existuje více podob praktikování veganství, z tohoto úhlu pohledu ji lze nahlížet jako inherentně politickou skrze kritickou reflexi existujících systematických opresí.

3. Veganství jako sociální hnutí

V této kapitole rozpracovávám diskurs, který obklopuje veganství a jeho zařazení mezi sociální hnutí. Již v předešlé kapitole jsem naznačila, jak komplexní veganská kultura je a jak se může manifestovat odlišnými praktikami. Vegani mohou mít odlišné motivace či dílčí cíle, přičemž společnost na základě jejich stravovacích a spotřebních návyků považuje za vegany všechny. Z představení konceptu politizovaného veganství ale vyvstává najevo fakt, že se praktiky od sebe navzájem liší. Koncept politizovaného veganství je v napjatém

vztahu s veganstvím lifestylovým. Stejně napětí jako mezi těmito konkrétními praktikami lze nalézt i v jejich řazení do teorií sociálních hnutí, popř. hnutí lifestylových.

Vycházím z teorie sociálních hnutí, a to konkrétně z těch nejnovějších, jejichž teorii rozpracovává zejména Richard Day (2004; 2005). Vymezuji, jak se ve srovnání krystalizuje alternativní zařazení veganství do kategorie lifestylových hnutí, tak jak ji ve své práci pojímá Haenfler, Johnson a Jones (2012).

Pro udržení logičnosti narativu je nutné letmo představit základy teorie sociálních hnutí. Přiblížím definice sociálních hnutí, které nám říkají, jaké atributy skupiny musí mít, abychom ji mohli uvažovat za součást sociálních hnutí. To poslouží jako prvotní krok, než zaměřím více pozornosti na konkrétní existující teorie různých druhů sociálních hnutí a zařadím politizovanou praxi veganství do jedné z nich. Je nutné, aby vybraná teorie reflektovala aspirace politizovaného veganství na opravdovou systematickou změnu skrze vytváření alternativních způsobů života, který má kromě dopadů na jedince dopad i na sociální, ekonomické a politické struktury. Pro zařazení takové praxe veganství je vhodná teorie nejnovějších sociálních hnutí, a to i přesto, že již zmíněný sociolog Day (2004,2005) veganství v kontextu této teorii explicitně nezmiňuje.

Po tomto teoretickém exkurzu obracím svou pozornost do oblasti identity a životního stylu. Haenfler, Johnson a Jones (2012), včetně Gheihmana (2021) pojímají veganství jako lifestylové hnutí, protože zkoumají nepolitizovanou praxi veganství. Soustředí svůj vědecký zájem na individuální projevy veganství, a jak ty mění spotřební chování jedince. Koncept lifestylových hnutí se jeví jako méně vypovídající pro zařazení politizované praxe než koncept nejnovějších sociálních hnutí. Pohled Haenflera, Johnsona a Jonese (2012) na veganství skrze lifestylové hnutí opomíjí ten aktivistický a politický potenciál, na který politizovaná praxe veganství dává explicitní důraz.

V závěru kapitoly představuji debatu, která se v akademických a aktivistických kruzích o veganství vedou, a to jakou moc má ve veganství kolektivní akce. Diskutuji také pojem solidarita a problematizuji ho diskurzem vyvstávající z této kapitoly, a to pojmem fluidarita, tj. tekutá solidarita, kterou konceptualizuje McDonald (2002).

3.1 Teorie sociálních hnutí

K hlubšímu uchopení veganství je vhodné jej zasadit do teoretického rámce, který nám umožní více charakterizovat jeho prvky a hledat spojitosti s ostatními uskupeními. Vzhledem k aktivistickým počátkům hnutí se nabízí nahlížet na veganství a analyzovat ho

jako sociální hnutí, kam řadíme i ostatní již zmíněné příbuzné hnutí, tj. boj za práva zvířat, environmentální hnutí, feminismus či obecně hnutí za všeobecnou rovnost a osvobození. Otázkou je, do jaké míry je možné veganství považovat za sociální hnutí, a co takové zařazení konkrétně pro politizovanou praxi veganství značí.

Často užívanou definici sociálních hnutí podává Mario Diani (1992), který tento pojem definoval v 90. letech, kdy vycházel z propracované analýzy sociálních hnutí. Jeho definice zní „sociální hnutí je síť neformálních interakcí mezi pluralitou individuů, skupin nebo organizací angažovaných v politických nebo kulturních konfliktech na základě sdílené kolektivní identity“ (Diani in Znebežánek, 1997, s. 29). Diani (1992) klade explicitně důraz na vymezení sociálních hnutí od jednotlivých organizací, kde není splněn jeho požadavek na pluralitu aktérů, zároveň odmítá, že by politické strany či náboženské organizace patřily do sociálních hnutí.

V teoretickém prostoru o tom můžeme přemýšlet takto racionálně, ale v dnešní tekuté společnosti je složitější určit přímé hranice pro to, zdali jisté organizace podporují vznik kolektivní identity či nikoliv. Problémem se také stává všeobecná intersekcionalita. Moderní společnost je charakteristická tím, že již nejde tak snadno odlišit sociální od politického a zároveň od ekonomického. Tyto prvky neprostupují jen život veřejný, ale i život soukromý. Takto pojímá společnost Zygmunt Bauman, který pojem tekutá společnost představuje v roce 2002. Je tedy jasné, že je nutné Dianiho (1992) definici sociálních hnutí reflektovat v závislosti na uplynulou dobu a vývoj, kterým si sociální hnutí prošly.

Smolík (2010) říká, že sociální hnutí „je síť interakcí, není homogenní z hlediska složení skupin, ale z hlediska prosazovaného cíle. Názory, postoje i činy v rámci hnutí jsou vždy pluralitní, ambivalentní a často protikladné“ (Smolík, 2010, s. 42). Tato definice dává více prostoru pro různá paradigmat, tj. způsoby, jak na problém nahlížet a jak ho zkoumat. Zároveň umožňuje o veganství přemýšlet v kontextu hnutí, protože veganství splňuje tato stanoviska. Je přístupnější pro veganství než definice Dianiho (1992), vzhledem k nesourodosti celé vnitřní kultury veganství, zvláště s ohledem k depolitizaci a popularizaci které veganství zažívá. Celé veganské hnutí má především za cíl ukončit vykořisťování zvířat, a to i přes odehrávající se debaty v rámci něj. Takové přesvědčení značí jistou ideologickou jednotu, na kterou Smolík (2010) apeluje. Sic je tento fakt částečně zastíněn tím, že jednotlivci mohou mít různé motivace, které se pak manifestují jako různé cíle. Pak je ale vhodné hovořit o těchto cílech jako o dílčích. I zde existují výjimky, jimiž jsou v případě veganského hnutí vegani, kteří veganství považují za pouhý způsob stravování

a jejich cílem je zlepšení jejich vlastního zdraví, jejichž hlavní cíl se pak zajisté nebude shodovat s ostatními vegany.

Co je podstatné je to, že nynější diskurs obklopující sociální hnutí je definuje jako různorodé uspořádání nikoliv statické a kostnaté. V rámci současného diskurzu mohou nabývat různých podob, ovlivněné velkým množstvím socio-ekonomických a politických kontextů, které neustále formují podobu hnutí stejným podílem jako individuální členové sociálních hnutí (Mazák, 2016).

3.2 Nejnovější sociální hnutí

Po představení veganství jako sociálního hnutí je nyní nutné rozlišit mezi jakou skupinu se politizovaná praktika veganství řadí a v rámci tohoto diskurzu rozlišit různé teorie sociálních hnutí.

Je tedy důležité mít na paměti, že definice sociálních hnutí se mohou lišit a na základě toho se liší i to, co jako sociální hnutí chápeme. Příkladem může být hnutí Occupy, které se poprvé širší veřejnosti představilo v září 2011, během dalších měsíců následovaly další demonstrační akce, jejichž cílem bylo postavit se proti nekontrolovanosti finančního kapitálu. Prvotní protesty se konaly v Americe, ale jako vlna se šířily Evropou (Castells, 2012).

Toto hnutí má řadu specifických charakteristických vlastností, např. mobilizace jedinců skrze sociální sítě, absence oficiálních lídrů, volná struktura, a nakonec i to, že toto hnutí nikdy neartikulovala konkrétní požadavky na dané orgány státní správy. Hrlo spíše roli jakéhosi metaforického „špuntu“, jehož uvolněním došlo k vyplavení na povrch hlubší společenské nespokojenosti. Hnutí Occupy se nikdy dále neinstitutizovalo do kontinuálního/ trvalého projektu. I to může být jeden z důvodů, proč po skončení protestních akcí toto hnutí obklopila debata, zda „uspělo“ a zda splnilo svůj účel (Novák, 2017). Avšak pro členy hnutí Occupy „důležitější než instrumentalita a dosahování legislativních změn byla autenticita, artikulace rozhořčení, touha po zážitku přímé demokracie a bezprostřední občanská diskuse“ (Mazák, 2016, s. 10). Artikulace rozhořčení či touha po diskusi a přímé demokracie nejsou klíčové body, které ve své definici vyzdvihl Diani (1992). Blíží se spíše představě, kterou máme o protestních akcích jako specifické formy radikálního politického aktivismu. To je neodmyslitelná součást teorie nejnovějších sociálních hnutí, které nám dává nástroje k uchopení a dalšímu zkoumání forem sociálních hnutí, se kterými si tradiční teorie sociálních hnutí neví rady (Novák, 2017).

Podobně jako hnutí Occupy, do teorie nejnovějších sociálních hnutí řadím i veganství jako nekonvenční formu sociálního hnutí, dosud ne tolik prozkoumanou. Vycházím z teorie nejnovějších hnutí, tak jak je definoval Richard Day (2004; 2005) a v českém akademickém prostředí přiblížil sociolog a aktivista Arnošt Novák (2013; 2017). Day (2004; 2005) odlišuje nejnovější sociální hnutí od starých a zároveň i nových forem sociálních hnutí, a to hned v několika klíčových ohledech. Ty reflektují změny ve strategiích, cílech, i způsobu strukturace celého hnutí.

Zásadním způsobem se liší v přístupu k politice a aktivismu. Stará sociální hnutí často směřovala k získání moci a vlivu prostřednictvím apelu na státní instituce a politické strany, zatímco nová sociální hnutí se zaměřují na přímou akci a odpor vůči dominantním strukturám (Novák, 2017). Nejnovější sociální hnutí naopak zdůrazňují prefigurativní politiku a konstruování alternativních forem organizace a života, namísto pouhého požadování změn na úrovni existujícího systému. Prefugativní politika „je strategie boje, v jejímž rámci hnutí zavádí v praxi, tady a teď, správu společnosti založenou na sebeorganizaci, decentralizované horizontalitě, konsensu, zodpovědnosti, demokracii zdola a modeluje jiný svět, čímž přímo konkuruje současným systémům.“ (Rychetský, 2015).

Nejnovější sociální hnutí vznikají jako reakce na neoliberální vládnutí. Novák (2017) počátek těchto hnutí řadí do první poloviny 20. let. 19. století, přičemž říká, že tyto hnutí zpochybnily konvenční způsoby aktivismu, které byly do té doby sociologii známé. Klíčovou charakteristikou nejnovějších sociálních hnutí, do kterých autor řadí mimo již zmíněné Occupy a jiné aktivistické skupiny jako ReclaimTheStreets, mexické zapatisty, včetně hnutí za environmentální spravedlivost, squatterská centra a antiglobalizační hnutí, je důraz na přímou akci, horizontální rozhodování uvnitř hnutí a zpochybňování dominantních struktur. Fungují na základě afinitní logiky a usilují o konstrukci alternativních systémů a identit. Afinitní logika se projevuje ve skupinách sociálních hnutí, které se formují a vznikají s pocitem solidarity a důvěry mezi členy. Tyto charakteristiky znamenají změnu paradigmatu aktivismu, který směřuje k decentralizovaným, participativním a transformativním přístupům k sociální změně (Day, 2004; 2005; Novák, 2017).

Přímá akce nemusí být nutně chápána jako radikální, násilná nebo ilegální akce. Jedná se i o morální principy nebo ideje, které umožňují myslet alternativy dominantnímu systému. Cílem takové přímé akce je nabídnout lidem prostředek, skrze který by si uvědomili svoji svobodu a možnost ji praktikovat. Jedná se o souznění představ ideálního fungování alternativního systému s uvědoměním toho, že změna je možná i tady a teď změnou v každodenním chování. (Novák, 2017).

Day (2004; 2005) přináší kritiku logiky starých a nových hnutí, které fungovaly na představě toho, že bojují proti jisté hegemonii – ustanovené vládnoucí moci, tj. i konkrétnímu orgánu státu či statusu quo. Charakteristickým prvkem starých sociálních hnutí je jejich existence v rámci daného dominantního systému, z čehož plyne, že i jejich cíle byly formovány pravidly těchto existujících struktur. Úspěch těchto tzv. dělnických stran pak znamenal dosažení konkrétních cílů, nebo nastolení mocné kontra-hegemonie, a přes ni dosažení ústupku od těch, kteří drží moc. Nová sociální hnutí reagují na změnu, ke které došlo v 60. a 70. letech 20. století, kdy vyvstaly nové společensko-politické problémy a vznikala tak hnutí jako lidskoprávní, feministické či environmentální. Tato uskupení nahrazují doposud primárně boj třídní a je nahrazen politikou identity (Novák, 2017). Adekvátně této změně, nová sociální hnutí upravují své cíle. Orientují se spíše na post-materiální hodnoty, každodennost a identitu, které se v postindustriální společnosti staly důležité. Tato hnutí tak sice neusilovala o převzetí moci, ale snažila se přebrat kontrolu nad tvořením kulturních vzorců. Stále tak akceptovala vlastní existenci v rámci dominantní hegemonie, protože byla toho názoru, že se systémem je nutné vyjednávat. Tím udržovala postavení celého strukturovaného systému (Mazák, 2016). V tomto kontextu by bylo možné označit jako nové sociální hnutí popularizovanou verzi veganství, tj. veganství lifestylové. V rámci tohoto pojetí je i jasnější kritika lifestylového veganství. Na základě těchto skutečností se nabízí otázka: Zdali se představitelé lifestylového veganství nesnaží o zpochybnění celého systému, který danou měrou leží na vykořisťování zvířat a lidských sil, je veganství opravdu prospěšné pro zvířata, nebo je pro lidi, kteří se spokojí rostlinným kapitalismem?

Jak stará, tak nová hnutí cílila na revoluci či reforma systému. Day (2004; 2005) toto nazývá jako ‚past hegemonie‘, kdy se hnutí nedokázala vymanit z logiky toho, že vždy musí existovat ten, kdo bude držet většinu moci a bude mu náležet moc dělat rozhodnutí.

S příchodem koncepce nejnovějších sociálních hnutí můžeme uchopit radikální aktivismus, který opustil od snahy bojovat s korporacemi či apelovat na vlády, tj. vzdal se snahy se projevit na poli, kde má minimální moc. Svě síly směřuje hlavně k reálným a opravdovým činům, které kontinuálně zpochybňují a narušují běh systému, který se společnost naučila brát jako normu. Tato hnutí metaforicky nestojí proti jednomu nepříteli, ale vedou více dílčích bojů, často se manifestujících jako přímá akce proti státu či korporátu. To umožňuje neustálá proměna sítí a komunit, které v rámci těchto hnutí existují. Více pozornosti je věnováno směrem fungování vnitřního řádu tak, aby nedošlo k hierarchizaci struktury, ale byla podpořena horizontální struktura. Tím předcházejí nadměrné

institucionalizaci hnutí a vyprázdněnému vládnutí nejmocnějších ve skupině. Takový přístup je typicky nazýván jako budování hnutí „zdola“. Snaha je budovat síť, které budou dostatečně flexibilní a schopny reagovat na potřeby aktivistických skupin a komunit (Graeber 2002; Day 2004; 2005; Novák, 2017). Tím jsou osvobozeny z ‚pasti hegemonie‘, protože zpochybňují její samotnou existenci a to „v takové podobě, která zároveň předjímá alternativy tomuto systému“ (Novák 2017, s. 64).

Politizovaná praktika veganství požaduje rekonstrukci našeho vnímání toho, co je norma. Apeluje na zpochybnění vztahu lidí ke zvířatům, která jsou systematicky vykořisťována a zabíjena. V přiblížení intersekcionalní pozice politické praxe veganství bylo zároveň upozorněno na to, že má dalekosáhlejší ambice. Politizované veganství tak nepočítá jen s jedním nepřítelem, nesnaží se uspořádat revoltu a stát se vládnoucí třídou. Hlavním cílem je umožnit a předjímat alternativní systém a uspořádání společnosti, ve které nebude docházet k systematické komodifikaci zvířat a lidí. Jsou veganské organizace, které přijaly tuto myšlenku a skrze přímé akce, ať už anarchistické či liberální (viz kapitola 4) mění společenské a kulturní hodnoty.

3.3 Lifestylové hnutí

Haenfler, Johnson a Jones (2012) reaguje na neprozkoumaný prostor, který vzniká mezi sociálními hnutími a tzv. hnutím životního stylu, tj. lifestylem. Lifestylová hnutí jsou ta, která „vědomě a aktivně prosazují lifestyle, životní styl jako prostředek dosažení společenské změny“ (Haenfler, Johnson a Jones, 2012, s. 2). Lifestyle tak lze definovat jako seskupení, které se více orientuje na své vlastní členy a jejich subjektivní prožívání – na individuální styl jedince. Typické je, že je vnitřně rozptýlenější než skupiny sociálních hnutí. Lifestyle je založen na snaze identifikovat se skrze styl, oblékání, způsob mluvy, ale i každodenním životem s ostatními.

Autoři Haenfler, Johnson a Jones (2012) tak představovanou teorii vymezují proti starým sociálním hnutím, která jsou charakterizována organizovanou kolektivní akcí skupin zaměřenou proti státním orgánům či korporacím. V publikované studii totiž nesouhlasí s paradigmatem tzv. „sporné politiky“, známou jako CP, protože jejich cílem není politizace, ale kulturní změna. Členové tohoto hnutí tak nejsou aktivisti, ale spotřebitelé, kteří jsou nositeli kulturní změny. Naopak lifestylová hnutí představují životní styl jedince jako něco, co zpochybňuje status quo (Gheihman, 2021). Tvrdí, že jednotlivé akce jedince mají jistý reálný dopad, je nezpochybnitelný, ale z pohledu autorů, kteří debatují politizované

veganství, aktivita v rámci spotřeby není dostatečná. Naopak Gheihman (2021) tvrdí, že v rámci lifestylového hnutí je postačující, pokud je jedinec subjektivně přesvědčen, že jeho chování značí politickou uvědomělost. A to i jen pokud se jedná o subjektivní pocit.

Haenfler, Johnson a Jones (2012) mimo jiné ve své stati tvrdí, že vůdci lifestylu jsou kulturní podnikatelé. To jsou aktéři, kteří vyjednávají s dominantním systémem a snaží se dělat kompromisy výhodné pro všechny účastníky. Kulturní podnikatelé se tak liší od sociálních aktivistů, kteří nejenže vystupují proti dominantním utlačujícím strukturám, oni zároveň zpochybňují jejich právo na tuto dominanci. A to představením alternativní možnosti, jež by mohla existovat, pokud by se společnost dokázala odpoutat od dominantního systému. Kulturní podnikatelé odvádějí svou práci na poli vytváření veřejného prostoru pro veganské myšlení. Konstruují nové narativy, rétoriku a celkový konceptualizační rámec formující veganství s cílem podpořit podnikání či insitucionalizaci inovací. Konkrétně je řeč o veganských alternativách, které se díky lifestylovému veganství dostanou na trh kapitalismu snadněji. Po představení tohoto konceptu je jasné, zaprvé, proč část vědců znepokojuje trvající depolitizace veganské praxe, a jaký dopad to pro hnutí může mít. A za druhé, proč preferuji pro účely této práce o politizované praxi nahlížet veganství jako součást nejnovějších sociálních hnutí, které reflektují závažnost stávající situace.

Je nutné zmínit, že komparace těchto dvou teorií týkající se veganství je částečně problematická. Lifestylové hnutí, tak jak ho uvažují Haenfler, Johnson a Jones (2012), vymezují teorii lifestylu proti starým a novým sociálním hnutím. Ve své práci nereflektují existenci třetí varianty sociálního hnutí, do které v této práci řadím politizované veganství já. Obě tyto teorie se totiž vymezují proti předešlým teoriím sociálních hnutí, a tak se částečně koncepčně shodují. Mým hlavním cílem bylo ukázat, jak teorie lifestylového hnutí ignoruje existenci politizované praxe veganství ve prospěch zkoumání praktikování formy veganství, která se stala v posledních dvou desetiletích populární. Tvrdím, že tato teorie částečně reflektuje všeobecnou snahu o depolitizaci veganství, jeví se jako způsob stravování a bylo tak „stravitelnější“ pro širší společnost.

3.4 Problematizace kolektivní identity pohledem tekuté solidarity

Neustálý proces individualizace je znakem moderních společností (Bauman, 2002, Beck, 2004) a dopad má i na teorie obklopující sociální hnutí. Individualizací je zde míněn proces atomizování společnosti na jednotlivce a zvýšení významu jeho svobody a rozhodování.

Sociologové musí tento fakt reflektovat v teoriích týkající se sociálních hnutí a představ kolektivity. Jedním z kritérií tradičních, tj. starých a nových sociálních hnutí, byl apel na kolektivnost, jehož uchopení v hnutí jako je veganství je komplikované. Vhodnější je hovořit o pocitech sounáležitosti uvnitř hnutí, zejména pak mezi těmi, kteří praktikují veganství politizované, tak jak bylo naznačeno konceptem politické solidarity (viz kapitola 2.4).

Politizované veganství, stejně tak jako ostatní nejnovější sociální hnutí, již není ustanovované skrze své reprezentanty, nemá zastupující činitele, ani zde neexistují nutné vstupní rituály, které by potvrdily členství. Jedná se o nový způsob kolektivity, která vychází ze subjektivity jedinců, z prožitků a reálných zkušeností každého člena. Kolektivita tak neznamena mocenské „my“, které není reprezentativní všem, ale znamená kolektivní podílení se všech na podobě hnutí. Day (2004; 2005) se staví kriticky k požadavku pevně daných kolektivních identit v rámci nejnovějších sociálních hnutí. Primárně odmítá mocenskou strukturalizaci pojmu kolektivita, která ve starých a nových sociálních hnutích představovala mocenskou elitu a působila opresivně na individuální sílu členů (Novák, 2017). Dřívější nutnost kolektivní identity byla snahou, aby hnutí působilo sjednoceně a s pevně stanovenými cíli a způsoby, jak těchto cílů dosáhnout. V dnešní tekuté společnosti, ve které jsou jedinci individualizovaní, ustupuje dřívější chápání kolektivnosti do pozadí. Nevystihuje pocity členů nejnovějších sociálních hnutí, kteří se snaží praktikovat svoji svobodu skrze přímé akce tady a teď. Nelze po nejnovějších hnutích, kterým je i politizované veganství, žádat, aby vystupovala unifikovaně s jasně danými stanovisky, vzhledem ke komplexitě zájmů existujících v tomto hnutí. Dílčí zájmy, jak již bylo řečeno, se mohou lišit. Důraz může být kladen na zastavení vykořisťování zvířat a všeobecný lidskoprávní boj, zastavení devastace životní prostředí či anarchismus. Současná sociální hnutí již nemají za cíl působit jako jeden hegemon vystupující proti statusu quo, ale hledají způsoby, jak hnutí reprezentovat jako rámcově jednotné vznikající diskursem názorů a iniciativ jedinců.

Dochází ke změně paradigmatu, kdy je nutné nahradit pojem solidarita, který již dostatečně nezachycuje pocit sounáležitosti uvnitř komunity. Nejnovější sociální hnutí se v sociálních konfliktech již neopírají o solidaritu kolektivní identity, ale o tekutou, proměnlivou solidaritu „veřejně prožívaného já“ (Novák, 2017, s. 67).

Tento posun dokumentuje McDonald (2002) ve studii *From Solidarity to Fluidarity: Social movements beyond “collective identity”--the case of globalization conflicts*. Autor zde navazuje na již značně rozvinutou kritiku konceptu kolektivní identity. Diskurz ohledně kolektivní identity se odvíjí z přesvědčení akademiků, že doposud byl tento pojem užíván se záměrem minimalizovat charakter sociálních hnutí jen na jejich politických rozměr, tj. že se

snaží zaplnit nedostatečnou reflexi odlišnosti a komplexnosti současných sociálních hnutí. „V důsledku toho poukazují na to, že ‚kolektivní identita‘ má za úkol vysvětlení příliš mnoha a zároveň zůstává nadbytečnou kategorií.“ (McDonald, 2002, s. 111).

McDonald (2002) argumentuje vytvoření takového diskursu, který přefiguruje termíny kolektivní identity na „veřejné prožívání sama sebe“, a tím konstruuje nový koncept solidarity sociálních hnutí vznikající na základě interakcí mezi jednotlivci. Tento klíčový posun v chápání kolektivní identity a solidarity reflektuje pojmem „fluidarita“ neboli tekutá solidarita. Je to reakce na měnící se dynamiku a složitost současných otázek společenské spravedlnosti. Koncept fluidarity je přizpůsobivý dynamickému vývoji společensko-politické situace kapitalistické společnosti, a tak je spíše schopný pojmut tuto dynamiku než solidarita. Ta má větší vazby na jisté ustálené způsoby jednání, které brání adaptaci na změny v systému. Jádrem tohoto pojmu je inkluзивita, která kromě podpory přijetí různých perspektiv a zapojení více možných přístupů v rámci sociálních hnutí. Fluidarita nabízí komplexní pohled, který nemá za cíl minimalizovat žádný z palčivých tlaků, kterému společnost čelí (McDonald, 2002).

Toto je ukázka toho, že je vhodné přistupovat k politizovanému veganství jako k nejnovějšímu typu sociálních hnutí složeného z jedinců, kteří se všichni jistou měrou podílí na tvorbě podoby hnutí. Vzniká tak hnutí, které je komplexní, a do jisté míry působí nesjednoceně. Premisu fluidarity lze aplikovat až v návaznosti na charakterizování politizovaného veganství jako nejnovějšího sociálního hnutí. McDonald (2002) nedebatuje důležitost kolektivity a pocitu sounáležitosti v sociálních hnutích, snaží se však o vytvoření takového teoretického rámce, který bude odpovídat potřebám moderní společnosti.

4. Aktivismus v rámci veganství

Tato kapitola koncepčně navazuje na teorii nejnovějších sociálních hnutí, kterou jsem vysvětlila v kapitole předchozí. Záměr ani rozsah této práce mi nedovolují věnovat konceptu aktivismu v rámci veganství takovou pozornost, jakou by si jistě zasloužil. Důvodem, proč považuji aktivismus za relevantní pro tuto práci je to, že skrze konkrétní aktivistická hnutí lze ideálně ukázat, jak se veganství jako politizovaná praktika může ve společnosti manifestovat. „Aktivista je někdo, kdo věnuje svůj čas nebo jeho velkou část veřejné politické činnosti, a to z definice dělá třeba i politik. Čili tam spadá i celá politika tak, jak ji vnímáme – jako sféru lidí, kteří pracují v politických stranách, a všichni ti, které vidíme v médiích. Máme ale i celou řadu jiných aktivistů, kteří se do politiky nezapojují tímto

způsobem“ (Císař, 2019). Takto popsal aktivistu Ondřej Císař, který v českém prostředí vypracovává nejen rozsáhlou teorii sociálních hnutí, ale zkoumá i prostor politického aktivismu u nás, ve kterém identifikuje čtyři odlišné typy politického aktivismu (Císař, 2008).

V kontextu veganského aktivismu je relevantní hlavně teorie nového transakčního a radikálního aktivismu z Císařovi typologie (2008). Novák (2013) teorii nového transakčního aktivismu spojuje s environmentálním hnutím, se kterým je veganství propojeno a mnohdy spojováno pro společné cíle. Nadměrná míra institucionalizace ale vedla původně radikální politický aktivismus k depolitizaci a konformaci k mocenskému systému. Teorii transakčního aktivismu nelze aplikovat na hnutí politizovaného veganství, které se stále formuje „zdola“ jako menší skupina aktivistů vystupující proti celistvému systému vykořisťování.

Podstatný je všeobecně nejednoznačně definovaný termín přímé akce. Považuji za nutné vysvětlit, v jakém smyslu lze přímou akci v rámci politizovaného veganství uvažovat. Ačkoliv má politizované veganství napojení na anarchistická hnutí a sdílí i jeho všeobecné představy, tak se v tomto hnutí mísí taktiky anarchistické přímé akce s přímou akcí liberální. Anarchistická přímá akce se snaží o zpochybnění aktuálního systému fungování společnosti tím, že dává prostor lidem praktikovat svoje uvědomění a solidaritu vznikem alternativních komunit, a zároveň slouží jako příklad možné změny ostatním. Liberální přímá akce má za cíl upozornit na konkrétní témata, přizvat veřejnost, aby byla svědkem nepraví, a tak vyvíjet nátlak na politiky a korporace skrze zvýšený zájem (Graeber, 2002, Novák, 2013).

Ačkoliv politizovaná část veganského hnutí souzní s myšlenkou anarchistického pojetí přímé akce, která nabízí alternativní způsob života, tak je podstatné zmínit, že na území Česka převládají iniciativy a organizace, které spíše preferují praktikování liberální přímé akce, které z části přijímají „konvenční protestní strategie“ (Novák, 2013, s. 89). Příkladem je oblíbená taktika veganských spolků a zveřejňování „šokujících“ záběrů z jatek (Giraud, 2021).

Jednou z organizací, jež praktikuje politizované veganství a lze ji považovat za patřící do nejnovějších sociálních hnutí je Animal Liberation Front, celosvětově známá pod zkratkou ALF. Ve své podstatě se jedná o radikální aktivistickou mezinárodní organizaci, jejíž repertoár akcí se soustředí primárně na anarchistické přímé a osvobozující akce. Odpovídá charakteristice nejnovějších sociálních hnutí z hlediska jejich organizace. ALF není hierarchizovaná ani systematizovaná ze shora, jedná se o horizontálně uspořádanou občanskou skupinu. Defacto operuje v jednotlivých, a pro zachování bezpečnosti svých

členů, anonymních buňkách. Aktivita jednotlivých buněk tak leží čistě na iniciativě členů dané buňky. Předpokladem ovšem je, že budou dodržovat dané směrnice ALF. Členem se může stát kdokoliv, kdo sdílí stejné hodnoty, které jsou organizací deklarované.⁵

ALF jako taková bojuje na poli za osvobození zvířat. Cílem jejich akcí jsou nejčastěji laboratoře a hospodářské farmy, ve kterých jsou zvířata držena. Úmyslem je způsobit co největší finanční ztráty těm organizacím, které zvířata týrají a zneužívají. Označují se jako nenásilná aktivistická skupina, ačkoliv jejich závazek k nenásilným činům je nejčastějším předmětem sporů. Vzhledem k tomu, že jednou z akcí, kterou se vyznačují, je ničení prostorů, kde k vykořisťování zvířat dochází, mimo jiné třeba založením požáru, tak je toto stanovisko bezúhonnosti napadnutelné. Své aktivity, které mohou být a bývají v rozporu se zákony neskrývají, ale problematika nezákonnosti je něco, co na tuto skupinu vrhá stín (Nocella II., White a Cudworth, 2015).

Mimo jiné o nezákonnosti akcí ALF a jejich chápání přímé akce se vyjádřil filosof Dr. Steven Best takto: „Oponenti přímé akce, obvykle ti, kteří mají zájem udržet status quo, věří, že ilegální akce podřívají zákon práva a dívají se na občanskou neposlušnost jako na hrozbu sociálnímu řádu. Kromě jiného tento pohled předpokládá, že daný systém je legitimní, nebo že nemůže být vylepšen.... Zastánci přímé akce se vzdávají nekritické oddanosti právnímu systému.“ (Země především!, 2015). Je možné o tomto sentimentu polemizovat, ale vystihuje přístup mnoha aktivistů, kteří jsou členové nejnovějších sociálních hnutí a preferují přímou akci jako legitimní prvek boje proti kapitalistickému systému quo.

Alfisté jsou příkladem toho, jak může vypadat politizovaný vegan, který se angažuje na poli boje sociální spravedlnosti. Dceřinou organizací ALF je Earth Liberation Front, která principově funguje totožně jako aktivisti za práva zvířat, ale zastávají se o záchranu životního prostředí. Aktivita ELF lze chápat v rámci ekoterorismu a ALF je pak často nahlížena jako skupina teroristická (Nocella II., White a Cudworth, 2015).

4.1. Současný stav veganského aktivismu v Česku

Lze říci, že ALF funguje i na území Česka, ačkoliv velmi sporadicky. Nejvýznamnějšími akcemi byly záchranné akce na počátku 21. století, kdy tato aktivistická skupina měla na svědomí poničení a odcizení majetku nynějšího MediTox s.r.o. (v tu dobu ještě Biotest, s.r.o.). Tyto akce nebyly záchranné v tom smyslu, že by se jednalo o odebrání zvířat

⁵ Deklarované směrnice dostupné z: <https://www.petside.com/animal-liberation-front>

a zajištění nového bezpečného znovu-umístění, tak jako je typické pro zahraniční akce této skupiny. Podrobnější přehled nejen o akcích členů hnutí ALF na území Česka, ale i ELF nebo Earth First! nabízí internetová stránka *Země především!*⁶.

Nejvýznamnějším českým aktivistou, který se veřejně hlásí k této skupině je Michal Kolesár. Svou první záchrannou akci datuje do roku 2006, kdy se jednalo o osvobození slepic z klecového chovu. Termín ‚záchranné akce‘ začal používat namísto ‚otevřených záchran‘, a to z důvodu apelu na záchrannou složku těchto akcí. Odmítá skrývat svou identitu, protože svoje aktivity nepovažuje za nelegální. Sám sebe nepovažuje za aktivistu, ani se necítí být morálně povinen pomáhat zvířatům z důvodů, které často vznášejí etičtí vegani, tj. právo zvířat na svobodný a kvalitní život. Kolesár jen nechce ubližovat tam, kde nemusí. „Nezajímá mě průmyslový aktivismus. Nejsem aktivista za práva zvířat. Nepodporuji petice ani žádnou jinou žebrotu k mocnostem pekelným, zemským ni nebeským. Nestarám se o legislativu a nevysílám zprávu voleným ani nevoleným zástupcům.“ (Institut úzkosti, n.d.). Sám sebe tak nepovažuje za eticky čistého či komukoliv morálně nadřazeného. Nedebatuje právo zvířat na život, ani k zvířatům necítí přespřílišný soucit. Jeho pohled je velice věcný, a to i v případech, kdy se debatuje veganství lifestylové. „Pokud vidím na výrobcích Nestlé, Unileveru nebo podobného nesmyslu značku Vegan, tak považuji značku Vegan za informační ohledně složení a zároveň za neetickou s*ačku.“ (Institut úzkosti, n.d.). Kolesára je legitimní označit za aktivistu, který preferuje anarchistické přímé akce a vůči liberálním praktikám, které se snaží veganství propagovat šířením informací nebo jinými „pokojnými akcemi“, má jisté výhrady. Sdílí tak názory, které jsem již představila skrze teorie např. Hsiunga (2015) či Whita (2018). Ti se shodují, že tyto akce sice mohou mít svůj dopad, ale nadále podporují dominantní hierarchizovaný systém, který „obchoduje a bije, aby panoval“ (Institut úzkosti, n.d.), ale aktuální situaci, ve které se nachází jak vykořisťovaná zvířata, tak znevýhodnění lidé, zůstává většinově stejně nešťastná jako doposud.

Kolesár se mimo jiné podílel na vzniku knihy *Dotek zvířete* (2021) od Evy Koťátková a Hany Janečkové. V knize se různí autoři zabývají vícero tématy problematizující vztahy člověka se zvířaty a k životnímu prostředí. Vzhledem ke komplexitě tématu byl zvolen interdisciplinární přístup, který umožňuje problematizaci z pohledu environmentálního, feministického, ale i z oboru např. animal studies. Autorky se snaží o zpochybnění postoje, který jako společnost k přírodě máme a který umožňuje komodifikaci, tj. vnímání zvířat a přírody jako zdroje k vytěžení. Aktivistickou vložkou v této knize je rozhovor autorek

⁶ Dostupné z: <https://zemepredevším.noblogs.org/zpravy-z-fronty/domaci-odboj/>

s Petrem Dobrým, který je iniciátorem projektu Slepice v nouzi. Jeho taktika se liší od Kolesárovi tím, že Dobrý jedná právně legálně a slepice zachraňuje výkupem z velkochovů.

Dalším mezinárodním hnutím, které lze označit za aktivistickou skupinu obsahující i závazek veganství, je skupina 296Life. Tento spolek, znám především pro kontroverzní protestní akce, se zrodil v návaznosti na události, které se odehrály v roce 2012 v Izraeli. 296 je číslo, které na sobě mělo vypáleno náhodné tele, jež bylo odsouzeno k porážce na jatkách. Protestujícím se podařilo tele zachránit a číslo se tak stalo symbolem odporu celého hnutí. Kontroverzní praktikou tohoto hnutí míním tzv. cejchování aktivistů, tj. vypalování tohoto čísla horkým železem na svá těla. Praktika, která je v živočišném průmyslu běžná, degraduje zvířata jen na čísla, které má větší význam než jejich existence. Aktivisti si vypálením tohoto čísla dávají najevo svou solidaritu s chovnými zvířaty (269 Life Czech, n.d.).

Mezi akce této skupiny aktivní v Česku patří poměrně známý „Prodej vánočních psů“ upozorňující na dvojí pohled na různé druhy zvířat, kdy jedna jsou běžně konzumována, zatímco jiná jsou považována za „nejlepšího přítele člověka“. Na Vánoce se tedy skupinky českých aktivistů shromažďují a místo kaprů nabízejí psy. Těm samozřejmě není během průběhu akce nikterak ublíženo. Hnutí 269Life je aktivní především na svých facebookových stránkách⁷ popř. na webových stránkách Soucitně.cz⁸. Tato stránka slouží též jako všeobecný přehled veganských happeningů, protestů a demonstrací po celém Česku.

Jednou z informačních kampaní, která spadá spíše do kategorie liberálních přímých akcí, je tzv. Cube of Truth⁹. Kostku pravdy, název, pod kterým je tato akce známá v Česku, organizuje jedna z dalších nadnárodních skupin fungující i na našem území – Anonymous for the Voiceless (Anonymous for the Voiceless, n.d.).

Další z neziskových organizací je skupina OBRAZ – Obránci zvířat, která se zasloužila o legislativní změnu v Česku. Úspěšná byla jejich kampaň usilující o zákaz kožešinových farem. Tyto snahy byly odsouhlaseny zákonem v roce 2017 po dvou letech snažení této skupiny (OBRAZ, n.d.). Na území Česka jsou dále známé skupiny, které se snaží primárně o snížení nedostatku informací, které jedinci mají o živočišném průmyslu, a naopak vzdělání veřejnosti o tom, co veganství je. Největší takovou akcí je Vegan Fest, kterou organizuje brněnský Kolektiv pro zvířata. Další jejich projekty jsou hlavně

⁷ Více o hnutí 269Life dostupné zde: <https://www.facebook.com/269cz>

⁸ Přehled kalendáře akcí dostupný zde: <https://soucitne.cz/veganstvi/zajimavosti/kalendar-akci>

⁹ Vysvětlení konceptu Kostky pravdy i s pravidly účasti na této akci dostupné zde: <https://www.anonymousforthevoiceless.org/what-is-a-cube-of-truth>

informačního a vzdělávacího charakteru, pořádají demonstrace a různé happeningy. Nejen Pražanům je velice známá akce Veggie Náplavka¹⁰, konající se na Rašínově nábřeží. Akci organizuje Vegan Fighter a jedná se o jeden z největších evropských vegan open-air festivalů (Vegan Fighter, 2023). Možnou kritikou z řad aktivistů a politizovaných veganů může být to, zdali se nejedná spíše o gastronomický festival než o formu aktivismu.

Roste počet organizací, které se v Česku angažují ve veřejném prostoru, ale až na výjimky se jedná o akce spíše informačního charakteru, které velice často „nabízejí“ veganství spíše lifestylové než politické. Zároveň je tento depolitizovaný přístup, tj. podávání informací o benefitech veganství na lidské zdraví či veganské food festivaly, taktikou, která má působit pozitivně na nevegany a přilákat pozornost médií. Přímé anarchistické akce vytvářejí dojem „extrémistický“ a „radikální“, který lifestylová praktika veganství nechce medializovat. Otázkou, která vyvstává po přečtení předchozích kapitol je, zdali to je praktika dostačující pro vyhlášené cíle veganství, nebo je pro zastavení systematickému vykořisťování zvířat nutné vyprostit se z logiky dominantního systému, a mimo jiné tím proměnit to, jak uvažujeme o konceptu radikálních akcích.

4.2 Food not Bombs

Kolektiv Food not Bombs jsem si vybrala k bližšímu přiblížení částečně kvůli souznění, který cítím s ideou tohoto hnutí, ale také vzhledem k povedenému výzkumu pražského spolku Food not Bombs Staškové (2017).

Jedná se o kolektiv, který vzniká jako iniciativa sociální podpory všem potřebným. Už od svých počátků vaří a rozdávají primárně veganské pokrmy zdarma, nyní už v mnoha zemích po celém světě. Ačkoliv konkrétní aktivity spolků FnBs se mohou lišit, jejich závazky a stanoviska zůstávají dlouhodobě stejnými. Základní principy¹¹ stojí na recyklaci potravin, vegan/vegetariánské stravy, antimilitaristického postoje a pomoci všem, kdo na akci přijdou. Recyklace potravin spočívá v používání potravin, které jsou denně v masivním množství vyhazovány korporáty z důvodu vypršení doby trvanlivosti, porušení obalu či „neatraktivního“ vzhledu potravin. Iniciativa se tak snaží poukázat na nefungující potravinový systém, který nese částečný podíl viny na hladomoru trápící lidstvo. Zásada primárně veganské stravy reaguje na vykořisťování zvířat nejen potravinovým systémem zaměřeným na živočišnou stravu. Reflektuje i fakt, že zajištění živočišné stravy je mnohem

¹⁰ Veggie náplavka: <https://www.veganfighter.eu/dalsi-veggie-naplavka-odstartuje-1-5-2023/>

¹¹Stanovy pražského spolku v plném znění na internetové stránce dostupné zde: <https://food-not-bombs.cz/>

více prostorově náročné, než je zajištění stravy veganské. FnBs argumentují, že pokud se více lidí bude stravovat vegansky bude možnost pěstovat více potravin k nasycení většího počtu lidí. Posledním stanoviskem je deklarace antimilitaristického postoje, který reaguje na paradox toho, že většina státních vlád investuje nepředstavitelné finanční prostředky do armády a vývoje zbrojařského průmyslu, ačkoliv je to hlad, který trápí velkou část lidstva, a to jen z důvodu nefunkčního potravinářského systému. Dle stanov je FnBs organizací, jež je vytvářena „zdola“ a organizace, včetně komunikace, funguje na principu konsensu. Neexistuje zde hierarchické rozdělení pravomocí, ale staví na vzájemné spolupráci a zodpovědnosti každého jedince (Food not Bombs, n.d.).

Pro uvedení politizovaného veganství do širšího kontextu sociální změny je tato skupina ideální příkladem, ve které dochází ke spojení praktikování politizovaného veganství. Členové FnBs dodržováním veganství dávají najevo svůj nesouhlas nejen s vykořisťováním zvířat a potravinářským systémem, ale jejich snaha je propojena s anarchistickým ideálem, protikapitalistickým bojem a podporou potřebných. Vydávání pokrmů zadarmo je také přímou akcí, která redefinuje naše aktuální chápání světa a ukazuje nám, že existuje alternativu k žitému kapitalistickému systému.

Food not Bombs lze analyzovat z několika hledisek, vzhledem k jeho charakteru jako mezinárodní organizace operující hned na několika úrovních boje za sociální spravedlnosti. Čerpám z perspektivy, kterou představuje Malefant (2014). Autorka uchopuje FnBs ve studii s názvem *Eating politically* skrze koncept „potravinového aktivismu“. Potravinový aktivismus je jako taktika odporu častá pro anarchistická hnutí a hnutí punk, ve kterém je historicky podstatná ekologická motivace, tj. starost o environment a důraz na lokální spotřebu. Práce identifikuje opakující se motivace členů FnBs a toho, proč považují existenci tohoto hnutí za podstatnou. Klíčovou motivací všech zkoumaných skupin FnBs je všeobecná nespokojenost s potravinovým systémem, který má negativní dopad na další oblasti občanského života. Krystalizuje se také nespokojenost s kapitalistickým systémem, který se konkrétně manifestuje jako nesouhlas s komodifikací zvířat a lidí, apel na udržitelný způsob života a snaha předejít devastaci životního prostředí (Malenfant, 2014).

Veganství samo o sobě není pevně daným stanoviskem, který členové iniciativy musí dodržovat i ve svém osobním životě, ale je z několika hledisek podstatnou praktikou fungování FNBS. Autorka odkazuje na studii od Clarka (2008), ve které je analyzováno spojení veganství a punk subkultury. Clark zjistil, že mnoha členů považuje konzumaci živočišných produktů jako spoluúčast na procesu vykořisťování zvířat i lidí, podporu kapitalistického systému, a tak i kolaps životního prostředí. Výsledky studie značí, že

veganství je silně spojeno s feminismem a že i jako samostatné hnutí drží velkou aktivistickou sílu. Autorka dodává, že to, co zjistila analýza punk subkultury a jeho propojení s praktikou veganství, je premisa, kterou lze aplikovat na širší škálu hnutí (Malefant, 2014).

4.3 Punk subkultura a veganství

Častým tématem, který referuje právě i Malefant (2014) je vztah punk subkultury a politizovaného veganství. O politickém charakteru punk subkultury není nutno moc debatovat vzhledem k tomu, že většina pankáčů dává najevo svůj anti-systémový a nonkonformní postoj ke statusu quo zcela veřejně via styl oblékání. Veganství je v této subkultuře velmi oblíbenou praktikou, kterou lze veřejně manifestovat nesouhlas s existujícím systémem, stává se tak v kontextu punk subkultury politickou hybnou mocí, která zpochybňuje zažitě normy každodenního života (Sylvestre, 2009). Veganství a punk jsou spojeny s anarchismem a intersekciónálním pojetím politiky, na kterém politizované veganství operuje. Punk a veganství jdou ruku v ruce již od 80. let. Přesto se nedá tvrdit, že by každý pankáč byl veganem a naopak. Nicméně politizovaná praktika veganství má v punk subkultuře hluboce zakořeněné místo a boj za osvobození zvířat je častým námětem uměleckého vyjádření, a tak je i zde veganská praktika jistou formou aktivismu (Stewart, 2016). O počátcích spojení české punkové subkultury a aktivismu mluví Petra Kumová (2018) v knize *Mikrofon je naše bomba*. Počátek datuje do 80. let, kdy si punk subkultura uvědomuje, že přímá akce a protesty jsou ideálním způsobem, jak vyjádřit nesouhlas se současnou realitou. Silným polistopadovým tématem byla devastace životního prostředí, která se následně stala tématem politických demonstrací. Autorka v knize vzpomíná populární kauzu z roku 1992, která se k nám dostala ze zahraničí a je mimo jiné tématem politizovaného veganství dodnes¹². Šlo o pražský protest proti řetězci McDonalds. Jeden z tenkrát přítomných aktivistů vzpomíná, že v tu dobu bylo nepředstavitelné „bejt pankáčem“ a jít do McDonalda, protože „to bylo jako na úrovni hajlování“ (Kumová, 2018, s. 134). Tím naráží právě na provázaný vztah punk subkultury a boje za práva zvířat. V tomto kontextu autorka situuje celou punk subkultur a s tím i praktikování veganství na pole anarchistické intersekciónální scény (Kumová, 2018).

¹² Online článek, dostupný z „I tvůj hamburger měl oči, křičela do mikrofonu aktivistka v centru Brna“ (Vaškeová, 2008) o protestu aktivistů za práva zvířat. Dostupné: https://www.idnes.cz/brno/zpravy/i-tvuj-hamburger-mel-oci-kricela-do-mikrofonu-aktivistka-v-centru-brna.A081001_140017_brno_luv/diskuse

Vztah veganství a punk subkultury zkoumala již zmíněná Elizabeth Cherry (2006) jejíž cílem bylo prozkoumat roli podpůrných sociálních sítí při praktikování veganství. Výsledkem studie bylo, že podpůrné sociální sítě jsou pro udržení veganského hnutí nedocenitelné. Zvláštní pozornost věnovala hnutím kulturním, hlavně pak současné punk subkultuře, jehož velkou součástí je veganství. Potvrzuje fakt, který zmiňuje i Kumová (2018). Je obvyklé, že se pankáč až v punkové subkultuře dozvídá o veganství a teprve na základě sdílení informací a politických ideálů se následně stává součástí hnutí veganského. Taková cesta je v tomto diskurzu normou a na veganské hnutí má především pozitivní dopad (Cherry, 2006). V celé práci bylo vykreslováno, že politizovaná praktika veganství není jednostranná, právě naopak, přijímá více bojů najednou. Proto i vegani, kteří do hnutí přichází již s agendou a cíli z jiného hnutí nebo subkultury jsou neodmyslitelnou součástí veganství.

Závěr

Bakalářská práce se věnovala politizované praktice veganství. Konkrétně se zaměřovala na jednu z mnoha praktik, která se již od vzniku veganství nesnaží pouze o ukončení vykořisťování zvířat. Tato praktika svou pozornost věnuje i širším problémům sociální spravedlnosti. Tato teoretická práce si kladla za cíl prohloubit poznání v oblasti politizovaného veganství syntézou odborných textů, které se tomuto tématu věnují. Studie prokázaly, že politizované veganství nese i v dnešní moderní individualistické společnosti silný aktivistický potenciál, který může přispět k přehodnocení a transformaci stávajících systémů vykořisťující zvířata a lidi. Dílčím cílem bylo představit veganství jako součást sociálních hnutí a co pro něj znamená řazení do těch nejnovějších sociálních hnutí.

Kapitola východiska práce uvedla práci do kontextu tím, že představila dosavadní stav poznání v oblasti veganství. Pozornost byla věnována konceptům politizovaného veganství a čerpala z prací, které tento problém zkoumají. Práce se neobešla bez náhledu na veganství jako praktiku lifestylu, která je v práci diskutována jako výsledek depolitizace veganství v důsledku popularizace. Následující kapitola byla věnována prozkoumání historického vývoje a vymezení veganství obecně.

Stěžejní částí bakalářské práce je kapitola nazvaná „Veganství jako politizovaná praktika“ skládající se ze čtyř podkapitol. Vysvětluje proces, jakým se část veganského hnutí politizuje a zjišťuje že nejpodstatnější pro tento proces jsou její anarchistické kořeny a uvědomění si své pozice ve vykořisťovatelském systému, kde ovšem nestojí samo veganství,

ale jedná se o strukturalizované útlaky, které mají dalekosáhlejší dopady pro celé společenství lidí a zvířat. Politizované veganství si tak skrze politizaci uvědomuje sebe sama jako proti-systémovou taktiku. V návaznosti na to kapitola vysvětluje, že cílem zastánců udržení statusu quo je depolitizace tohoto hnutí. Proces, který se bezpochyby děje, je z části impulsem z uvnitř hnutí, kdy pod normalizačním tlakem vegani opouští radikálnější pozice a stávají se konformní společností. V reakci na oslabení radikálního potenciálu veganství požaduje vědomé úsilí o jeho opětovnou politizaci. Pomocí reflexe je zkoumána intersekcionalní pozice politizovaného veganství a propojení s ostatními hnutími za sociální spravedlnost. Přichází na to, že část odpůrců intersekcionalní situovanosti veganství ji vnímá jako ohrožení svého elitního postavení v hnutí, tj. nechtějí zpřístupnit praktiku všem. Další kritikou je strach z rozdělení sil a oslabení dopadů, které veganství může mít. Tyto výtky jsou negovány s tím, že právě propojení úsilí v rámci širších zaměření má pozitivní dopad na celkové osvobození z vykořisťovacího systému společnosti.

Další kapitoly se obracejí směrem, který se po prozkoumání politizované praktiky veganství jeví jako nutný, a to je vyjasnění postavení veganství v oblasti sociálních hnutí a vztahu veganství k aktivismu. Kapitola třetí tvrdí, že politizované veganství, aby si udrželo atributy, které mu byly přisouzeny předcházející diskuzí, musí být rozpracováno jako nejnovější sociální hnutí. Tato kapitola mimo jiné vysvětluje posun v teorii sociálních hnutí a klade důraz na vymanění hnutí z logiky hegemonie. To pro politizované veganství znamená, že je třeba rekonstrukce celého konceptu uvažování o společenských systémech. Taktiky nejnovějších sociálních hnutí míří na odhalení, zpochybnění a oslabení statusu quo mocenských systémů. Není v jejich zájmu převzat státní moc, ale cílem je se od nich, co nejvíce osvobodit.

Závěrečná kapitola představila existující skupiny a organizace jež pracující s konceptem politizovaného veganství a angažující se na poli aktivismu. Vysvětlením toho, jak je možné na aktivisty pohlížet a představením konceptu přímé akce, debatuje především aktuální stav a dosah politizovaného veganství v rámci aktivismu na našem území a shledává, že až na výjimky se české skupiny zaměřují na osvětu veřejnosti a spíše tak preferují liberální přímé akce oproti přímým akcím anarchistickým.

Nejdůležitějším bodem, v práci několikrát referovaným, je, že politizovaná praktika veganství skrývá významný potenciál pro celospolečenskou změnu. To je dané speciální situovaností politizovaného veganství na pomezí protisystémových sociálních hnutí, které se zastávají o systémovou změnu. Cílem politizované praktiky veganství však není převzetí nadvlády nad společenským systémem, ale snaha předjímat alternativy tomuto systému,

které nebudou vnímat vykořisťování zvířat a lidí jako normu. Radikální potenciál politizovaného veganství je ohrožován procesy depolitizace a komodifikace. Veganství může hrát klíčovou roli v boji za sociální spravedlnost, pokud se bude aktivně bránit snahám o jeho minimalizaci na pouhý životní styl. Politizace veganství a jeho pevné ukotvení v boji za společenskou spravedlnost jsou nezbytné, pokud si tato praktika má udržet transformační potenciál, který se jeví jako cíl politizovaných veganů a aktivistů.

Relevantnost tohoto tématu/problematiky otvírá mnoho podnětů pro další zkoumání, kterým už jsem se ale v této práci nemohla věnovat pozornost. Dle mého uvážení a pohledu socioložky by bylo přínosné pro oblast politizovaného veganství se zaměřit na genderový aspekt zkoumání politizované praktiky veganství. Velké množství relevantních výzkumů pro moji práci bylo napsáno ženami, zvláště ty v poslední dekádě. Proto je na místě klást si otázky typu: Jaké jsou důvody tohoto jevu, jedná-li se o psychosociální motivaci či je to důsledek všeobecného trendu výších počtů žen v oboru sociologie?

Seznam použitých zdrojů

- Adams, C. J. (2000), *The Sexual Politics of Meat: A Feminist Vegetarian Critical Theory*. New York: Continuum.
- Animal Liberation Front. Online. Dostupné z: <https://www.petside.com/animal-liberation-front>. [citováno 2024-2-4].
- Anonymous for the Voiceless. *What is a Cube of Truth*. Online. Dostupné z: <https://www.anonymousforthevoiceless.org/what-is-a-cube-of-truth>. [citováno 2024-3-6].
- Apostolidis, C., & McLeay, F. (2019). *Tomeat or not to meat? Comparing empowered meat consumers' and anti-consumers' preferences for sustainability labels*. *Food Quality and Preference*, 77, 109–122.
- Arenas-Gaitan, J., Peral-Peral, B., & Reina-Arroyo, J. (2020). *Local fresh food products and plant-based diets: an analysis of the relation between them*. *Sustainability*, 12(12), 5082.
- Bauman, Z. (2002). *Tekutá modernost*. Přeložil S. M. Blumfeld. Praha: Mladá fronta, Myšlenky (Mladá fronta).
- Beck, U. (2004). *Riziková společnost*. Praha: Beck SLON.
- Bertuzzi, N. (2022). *Becoming hegemony: the case for the (Italian) animal advocacy and veganwashing operations*. *Journal of Consumer Culture*, 22(1), 207–226.
- Brueck, J. F. a McNeill, Z. Z. (2020), *Queer and Trans Voices: Achieving Liberation through Consistent Anti-Oppression*. Minton Keynes: Sanctuary Books.
- Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Cambridge, Malden: Polity.
- Cherry, E. (2006). *Veganism as a Cultural Movement: A Relational Approach*. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 5(2), 155-170. doi:10.1080/14742830600807543.
- Císař, O. (2008). *Politický aktivismus v České republice: sociální hnutí a občanská společnost v období transformace a evropeizace*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK). *Politologická řada*, s. 5–18, 35–74, 146–153.
- Císař, O. (2019, August 17). *Úkolem aktivistů není nabízet řešení, ale poukazovat na problémy, tvrdí sociolog Císař*. *Lidovky.cz*. Online. Dostupné z: https://www.lidovky.cz/relax/lide/ukolem-aktivistu-neni-nabizet-reseni-ale-poukazovat-na-problemy-tvrdi-sociolog-cisar.A190817_192650_ln_domov_ele [citováno 2024-04-25]

- Clay, N., Sexton, A. E., Garnett, T., & Lorimer, J. (2020). *Palatable Disruption: the Politics of Plant Milk. Agriculture and Human Values*, 37, 945–962. doi: 10.1007/s10460-020-10022-y.
- Cochrane, A., & Cojocar, M.-D. (2022). *Veganism as Political Solidarity: Beyond Ethical Veganism. Journal of Social Philosophy*. doi: 10.1111/josp.12460.
- Cole, M. (2014). 'The Greatest Cause on Earth': The Historical Formation of Veganism as an Ethical Practice. In N. Taylor & R. Twine (Eds.), *The Rise of Critical Animal Studies*.
- Dell'Aversano, C. (2010), "The Love Whose Name Cannot be Spoken: Queering the Human-Animal Bond." *Journal for Critical Animal Studies* VIII(1/2): 73–125.
- Dickstein, J., Dutkiewicz, J., Guha-Majumdar, J., & Winter, D. R. (2020). *Veganism as Left Praxis. Capitalism Nature Socialism*. doi: 10.1080/10455752.2020.1837895.
- Duignan, B., n.d. *Speciesism*. Encyclopaedia Britannica. Online. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/speciesism> [citováno 2024–6-1].
- Dudková, V. (2018). *Fenomén veganského aktivismu v České republice z pohledu aktivistů*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta. Dostupné z: <https://is.muni.cz/th/e22w4/>.
- Dutkiewicz, J., & Dickstein, J. (2021). *The Ism in Veganism: The Case for a Minimal Practice-based Definition*. *Food Ethics*, 6(2). doi: 10.1007/s41055-020-00081-6.
- Food Not Bombs. Online. Dostupné z: <https://food-not-bombs.cz/>. [citováno 2020–5–15].
- Gaard, G. (2002), "Vegetarian Ecofeminism: A Review Essay." *Frontiers: A Journal of Women Studies*, 23(3): 117–46.
- Gheihman, N. (2021). *Veganism as a lifestyle movement*. *Sociology Compass*, 15(5). doi: 10.1111/soc4.12877.
- Giraud, E. H. (2021). *Veganism: Politics, Practice, and Theory. Contemporary Food Studies*. London: Bloomsbury Academic. ISBN 978-1-350-12491-2.
- Graeber, D. (2002). *The new anarchists*. *New Left Review*, (13), 61–73.
- Greenebaum, J. (2012). *Veganism, Identity and the Quest for Authenticity*. *Food, Culture and Society: An International Journal of Multidisciplinary Research*, 15, 129-144. doi: 10.2752/175174412X13190510222101.
- Gruen, L. (2015), *Entangled Empathy*. New York: Lantern Books.
- Harper, A. B. (2010a), "Race as a 'Feeble Matter' in Veganism: Interrogating Whiteness, Geopolitical Privilege, and Consumption Philosophy of 'Cruelty-Free' Products." *Journal for Critical Animal Studies*, 8(3): 5–27.
- Harper, A. B. (2010b), *Sistah Vegan: Black Female Vegans Speak on Food, Identity, Health, and Society*. New York: Lantern Books.

- Harper, A. B. (2012), “Going Beyond the Normative White ‘Post-Racial’ Vegan Epistemology.” In P. Williams-Forsson a C. Counihan (eds.), *Taking Food Public Redefining Foodways in a Changing World*, 155–74. New York: Routledge.
- Hlavová, K. (2023). *Veganský aktivismus: Česká republika a Thajsko*. Diplomová práce, vedoucí Císař, Ondřej. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie.
- Hsiung, W. (2015, July 27). *Why Activism, Not Veganism, Is the Moral Baseline*. *Direct Action Everywhere*. Online. Dostupné z: <https://www.directactioneverywhere.com/dxe-in-the-news/2015-7-27-why-activism-not-veganism-is-the-moral-baseline>. [citováno 2023–11–11].
- Independent.ie. (2019). *Veganism a passing fad and will only last two to three years, claims dairy council*. Online. Dostupné z: https://www.independent.ie/farming/dairy/veganism-a-passing-fad-and-will-only-last-two-to-three-years-claims-dairy-council/37852876.html?fbclid=IwAR1AsWAs7TM_VngLLDpzK4Pxyc7Q0iBW2R4rGQSXw1dHOu3tz4t5spXstcQ. [citováno 2024–3–1].
- Institut úzkosti. (n.d.). Online. Dostupné z: <https://institutuzkosti.cz/dotknout-se-zvirete-rozhovor-s-michalem-kolesarem/?src=en>. [citováno 2024–3–22].
- IPCC. (2019). *Climate Change and Land: an IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems* [P. R. Shukla, J. Skea, E. Calvo Buendia, V. Masson-Delmotte, H.-O. Pörtner, D. C. Roberts, P. Zhai, R. Slade, S. Connors, R. van Diemen, M. Ferrat, E. Haughey, S. Luz, S. Neogi, M. Pathak, J. Petzold, J. Portugal Pereira, P. Vyas, E. Huntley, K. Kissick, M. Belkacemi, J. Malley, (Eds.)]. In press.
- Jallinoja, P., Vinnari, M. V., & Niva, M. (2020). *Veganism and Plant-Based Eating: Analysis of Interplay Between Discursive Strategies and Lifestyle Political Consumerism*. In M. Boström, M. Micheletti, & P. Oosterveer (Eds.), *Oxford Handbook of Political Consumerism* (pp. 157-179). doi: 10.1093/oxfordhb/9780190629038.01.
- Jones, P. (2014), *The Oxen at the Intersection*. New York: Lantern Books.
- Jones, R. C. (2016). *Veganisms*. In *Critical Perspectives on Veganism* (pp. 15–39). doi: 10.1007/978-3-319-33419-6_2.
- Kalte, D. (2020). *Political Veganism: An Empirical Analysis of Vegans’ Motives, Aims, and Political Engagement*. *Political Studies*. doi: 10.1177/0032321720930179.
- Ko, A. (2019), *Racism as Zoological Witchcraft: A Guide to Getting Out*. New York: Lantern Books.
- Ko, A. a Ko, S. (2017), *Aphro-IsM: Essays on Pop Culture, Feminism, and Black Veganism from Two Sisters*. New York: Lantern.
- Kumová, P. (2018). *DO IT YOURSELF TOGETHER*. In Kuřík, Charvát, & kol. (Eds.), *Mikrofon je naše bomba: Politika a hudební subkultury mládeže v postsocialistickém Česku* (pp. 111-159). Praha: Togga.

- Malenfant, J. (2014). *Eating politically: Food Not Bombs and growing resistance*. Contingent Horizons: The York University Student Journal of Anthropology.
- Malasková, V. (2020). *Veganský aktivismus ve veřejném prostoru ČR. Etnografický výzkum*. Bakalářská práce, vedoucí Novotná, Hedvika. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Studium humanitní vzdělanosti – Společenskovědní modul.
- Mazák, J. (2016). *Teorie sociálních hnutí: Přehledová Studie*. AUC Philosophica et Historica, 9-30. doi: 10.14712/24647055.2016.13.
- McDonald, K. (2002). *From Solidarity to Fluidarity: Social movements beyond “collective identity”--the case of globalization conflicts*. Social Movement Studies, 1(2), 109–128. doi: 10.1080/1474283022000010637.
- Micheletti, M., & Stolle, D. (2012). *Vegetarianism A Lifestyle Politics?* In M. Micheletti & A. S. McFarland (Eds.), *Creative Participation: Responsibility-Taking in the Political World* (pp. 127–147). Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Ministerstvo životního prostředí, n.d. *Pařížská dohoda*. Online. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/parizska_dohoda. [citováno 2024–2–13].
- Mosco, V. (1996). *The Political Economy of Communication: Rethinking and Renewal*. London: SAGE.
- Nocella II, A. J., White, R. J., & Cudworth, E. (Eds.). (2015). *Anarchism and Animal Liberation: Essays on Complementary Elements of Total Liberation*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company, Inc., Publishers. ISBN 9781476621326.
- Novák, A. (2013). *Česká environmentální přímá akce v mezinárodním kontextu*. Mezinárodní Vztahy, 48(3), 81–103.
- Novák, A. (2017). „*Nic nechceme, nic nežadáme, bereme si, co nám patří!*“ *Sociologie nejnovějších sociálních hnutí*. Acta Politologica, 9(2), 57-74.
- Obraz: Obránci zvířat. Online. Dostupné z: <https://www.obrancizvirat.cz/o-nas/>. [citováno 2024–4–14].
- Red Sails. (n.d.). *On Anthony Bourdain*. Online. Dostupné z: <https://redsails.org/on-anthony-bourdain/#fn78>. [citováno 2024–5–26].
- Rychetský, L., 2015. Přepínání tváří. A2 [online]. Dostupné z: <https://www.advojka.cz/archiv/2015/11/prepinani-tvari-> [citováno 2024–6–20].
- Salehi, G., Díaz, E., & Redondo, R. (2023). *Forty-five years of research on vegetarianism and veganism: A systematic and comprehensive literature review of quantitative studies*. Heliyon, 9(5), e16091. doi: 10.1016/j.heliyon.2023.e16091. PMID: 37223710; PMCID: PMC10200863.
- Scholz, S. J. (2008). *Political Solidarity*. University Park, Pa: Pennsylvania State University Press.
- Smolík, J. (2010). *Subkultury mládeže: uvedení do problematiky*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-2907-7.

- Soucitně.cz. *Kalendář akcí*. Online. Dostupné z:
<https://soucitne.cz/veganstvi/zajimavosti/kalendar-akci>. [citováno 2024–4–4].
- Soucitně.cz. Online. Dostupné z: <https://soucitne.cz/co-je-veganstvi>. [citováno 2024–4–4].
- Soper, K. (2008). *Alternative hedonism, cultural theory and the role of aesthetic revisioning*. *Cultural Studies*, 22(5), 567-587. <https://doi.org/10.1080/09502380802245829>
- Stašová, A. (2017). *Resistentní strategie v individualizované, komodifikované a konzumní společnosti: Food not Bombs Praha*. Diplomová práce, vedoucí Novák, Arnošt. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií, Katedra sociální a kulturní ekologie.
- Stephens Griffin, N. (2017), *Understanding Veganism: Biography and Identity*. London: Routledge.
- Stewart, F. (2016). *This is [not] the A.L.F.?: Anarchism, punk rock and animal advocacy*. *Punk & Post Punk*, 5(3), 227–245. doi: 10.1386/punk.5.3.227_1.
- Sylvestre, J. (2009). *Veganism and Punk – A Recipe for Resistance: Symbolic Discourse and Meaningful Practice*. *Ottawa Journal of Religion*, 1.
- The Vegan Society. Online. C1944 - 2022. Dostupné z: <https://www.vegansociety.com/go-vegan/definition-veganism>. [citováno 2024–1–18].
- Vaškeová, L. (2008). *I tvůj hamburger měl oči, křičela do mikrofonu aktivistka v centru Brna*. Online. iDNES.cz. Dostupné z: https://www.idnes.cz/brno/zpravy/i-tvuj-hamburger-mel-oci-kricela-do-mikrofonu-aktivistka-v-centru-brna.A081001_140017_brno_luv/diskuse. [citováno 2024–5–28].
- Veggie Challenge. Online. Dostupné z: <https://veggiechallenge.cz/>. [citováno 2024–3–22].
- Veggie náplavka. Online. Dostupné z: <https://www.veganfighter.eu/dalsi-veggie-naplavka-odstartuje-1-5-2023/>. [citováno 15. 3. 2024].
- 269Life. Online. Dostupné z: <https://www.facebook.com/269cz>. [citováno 2024–4–13].
- 269 Life Czech. (2024). Online. Dostupné z: <https://radar.squat.net/cs/269-life-czech>. [citováno 2024–6–1].
- Wadiwel, D. (2015). *The War Against Animals*. Leiden: Brill.
- White, R. (2018). *Looking backward/ moving forward. Articulating a “Yes, BUT...!” response to lifestyle veganism, and outlining post-capitalist futures in critical veganic agriculture*. *EuropeNow* (20).
- Wright, L. (2015). *The Vegan Studies Project: Food, Animals, and Gender in the Age of Terror*. *University of Georgia Press*. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt183q3vb>.
- Wrenn, C. L. (2017). *Trump Veganism: A Political Survey of American Vegans in the Era of Identity Politics*. *Political Science & Sociology*, 7(4), 32. doi: 10.3390/soc7040032.
- Wrenn, C. L. (2019). *The Vegan Society and social movement professionalization, 1944–2017*. *Food and Foodways*, 27(3), 190–210. doi: 10.1080/07409710.2019.1646484.

Znebejánek, F. (1997). *Sociální hnutí: teorie, koncepce, představitelé*. Praha: Sociologické nakladatelství. ISBN: 80-85850-31-1.

Země především! (2015). *Nepodporuješ ALF, protože proč? Steven Best*. Online. Dostupné z: <https://zemepredevším.noblogs.org/2015/08/18/nepodporujes-alf-protoze-proc-steven-best/>. [citováno 2024-5-18].

Země především! *Zprávy z fronty: Domáci odboj*. Online. Dostupné z: <https://zemepredevším.noblogs.org/zpravy-z-fronty/domaci-odboj/>. [citováno 2024-5-11].